

Tefsirde Rivayet-Yorum İlişkisi Üzerine Kronolojik Bir Analiz: Garânik Olayı Örneği

Yunus Emre GÖRDÜK*

Atf/©: Gördük, Yunus Emre, Tefsirde Rivayet-Yorum İlişkisi Üzerine Kronolojik Bir Analiz: Garânik Olayı Örneği, Artuklu Akademi 2018/5 (1), 01-38.

Öz: Bu makalede, tefsirde rivayet-yorum ilişkisi üzerine kronolojik bir analiz yapılmıştır. Söz konusu incelemede örnek olarak seçilen garânik olayı üzerinde yoğunlaşarak, bunun âyet yorumuna/tefsire nasıl yansıtıldığıyla ilgili bir takım sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. “Garânik” ifadesi “uzun boyunlu kuğu kuşları” anlamına gelen bir kelimedir. Bu adla anılan olaya göre, Hz. Peygamber (sas) Necm sûresini okuduğu esnada şeytanın müdahalesine maruz kalarak, istem dışı bir şekilde, “Onlar yüce, uzun boyunlu kuğu kuşlarıdır ve şüphesiz ki onların şefaati umulur.” nitelemesiyle putları övmüştür. Daha sonra Hz. Peygamber (sas) durumdan haberdar edilmiş, ardından da teselli olarak Hac sûresi 52. âyet indirilmiş, böylece şeytanın müdahalesi izale edilmiştir. Müslümanların, İslâm’ın temel ilkeleriyle çelişen bu eksendeki rivayetleri kabul etmeleri mümkün değildir. Zaten söz konusu rivayetler de ulemâ tarafından sahîh ve makbul sayılmamıştır. Bununla beraber müfessirlerin/müelliflerin bir kısmı garânik konulu rivayetlerin naklinde, hatta bunun yaşandığını kabul etmekte bir sakınca görmemiştir. Diğer bir kısım müfessirlerin bunu İslâm’a uygun bir şekilde tevil etmeye çalıştığı görülmektedir. Bazı müfessirler ise rivayetleri net bir şekilde reddetmiştir. Makalede genel anlamda üç kısma ayrılan bu yorumcuların rivayetler karşısındaki tutumları ve öne sürdükleri fikirler ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir. Bu meyanda Mukatil b. Süleyman’dan (v. 150/767) günümüze, otuzdan fazla müellifin konuyla ilgili görüşleri ele alınmıştır. Görünen o ki tefsir faaliyetlerinde -sihatsiz olsalar bile- rivayetlerin, yoruma doğrudan yahut dolaylı bir şekilde etki etmesi kaçınılmazdır. Genel tavır bunları sorgulamadan kabul etmek yahut bir şekilde tevil etmeye çalışmak olmuştur. Buna karşın gerektiği zaman akli ve nakli delillere dayanarak tetkik yapma ve bu tür rivayetleri reddetme tavrı, görece çok daha az müfessirin uyguladığı bir yöntemdir.

Anahtar Kelimeler: Garânik, Kıssa, Yorum, Rivayet, Tefsir, Hac sûresi, Necm sûresi.

A Chronological Analysis on Riwayah-Interpretation Relation in Exegesis: The Qissat al-Gharaniq Example

Citation/©: Gördük, Yunus Emre, A Chronological Analysis on Riwayah-Interpretation Relation in Exegesis: The Qissat al-Gharaniq Example, Artuklu Akademi, 2018/5 (1), 01-38.

Abstract: In this article, a chronological analysis was made on the relationship between riwayah and interpretation in tafsir. Qissat al-Gharaniq was chosen in this study as an example and concentrated on it and tried to reach some conclusions about how it reflects the interpretation/tafsir. “Gharaniq” is a word meaning “long-necked swan birds”. According to the riwayahs mentioned with this name, Noble Prophet (s) was exposed to the devil’s intervention during his qiraah of the surah al-Najm and unintentionally praised their idols and read, “Those are the elevated long-necked swan birds and truly their intercession is dearly hoped!” Upon this incident, the Noble Prophet (s) was informed of the

* Doç. Dr., Balıkesir Üni. İlahiyat Fak. Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir ABD, yunusemre.gorduk@gmail.com

situation and then the 52nd verse of the surah al-Hajj was sent as a consolation to him and thus the devil's intervention has been imposed. It is not possible for Muslims to accept such riwayaths that contradict the basic principles of Islam. In fact, the aforementioned riwayaths have not been considered authentic and acceptable by ulama/scholars. However, some of the mufasssirs/authors did not see any disadvantage in the transfer of the riwayaths about gharaniq, they even believed that the incident really happened. It is also seen that some mufasssirs try to evolve in a way that conforms to Islam, while accepting the facts. Some other mufasssirs/authors have tried to interpret (ta'vil) this in a way that is appropriate to Islam. It is seen that some mufasssirs/authors have clearly rejected these riwayaths. In this article, the interpretations of these mufasssirs/authors, which are divided into three sections in general terms, their attitudes towards the riwayaths and the ideas they put forward, are examined in detail. Meantime, In the process extending from Muqatil bin Sulaiman (d. 150/767) to this day, more than thirty authors views are discussed on the subject. Apparently it is inevitable that the riwayaths, even if they are not authentic, affect the interpretation directly or indirectly. The general attitude has been to accept them without criticism or try to interpret them in accordance with Islam. On the contrary -when it is necessary- the rejection of such riwayaths by analyzes based on aqli (rational knowledge) and naqli (revealed knowledge) evidences is a method that is practiced by a much lesser mufasssir/author.

Keywords: Gharaniq, Qissat, Interpretation, Riwayah, Tafsir, Surah al-Hajj, Surah al-Najm.

Giriş

Mâlum olduğu üzere Türkçemizde “şuyû’u vukû’undan beter” diye bir deyim bulunmaktadır. Bu deyim, “İnsanlar arasında yayılması, hakikaten meydana gelmiş olmasından çok daha kötü olan durum.” şeklinde açıklanabilir. Bazen dilden dile, bir olayın yaşandığı nakledilir. Zamanla o kadar yayılır ki, bu şâyia o hadisenin gerçekten yaşanıp yaşanmadığını artık önemsiz hale getirmiş olur. Yaşanmamış bir durum olsa bile insanların algısına yerleşen ve çözülmesi gereken bir probleme dönüşmüştür artık. İşte “Garânik olayı” diye bilinen mevzu tam da bahsedilen deyimle nitelendirilebilecek bir mesele hüviyetindedir. Bu meselenin aynı zamanda bir tefsir problemi olarak ele alınması gerekmektedir ancak o başka bir çalışmanın konusudur. Bu araştırmada ise özellikle müfessir ve muhaddislerin bu rivâyetler karşısında nasıl bir tavır takındığı üzerinde yoğunlaşılacaktır. Makale sınırları da göz önünde bulundurularak mümkün olduğunca çok sayıda müellifin yorumuna yer verilecek, bu veriler ışığında bazı sonuçlara ulaşılmaya çalışılacaktır. Söz konusu tetkike geçmeden önce “Garânik”in kelime anlamına, bahsi geçen olayın/durumun ne olduğuna dair en eski tarihî kaynaklarda yer verilen rivâyetlere, oryantalistlerin konuya bakış açısına, temel hadîs kaynaklarımızda geçen ancak garânikle herhangi bir ilişkisi olmayan secde hadisesine ve son olarak Diyanet İslam Andiklopedisi’ndeki “Garânik” maddesine kısaca değinilecektir.

Garânik (غَرَانِيقُ); gurnûk (غُرْنُوكُ), gîrnîk (غِرْنِيقُ), gîrnavk (غِرْنَوُوكُ), gîrnâk (غِرْنَاكُ) veya gurânik’in (غُرَانِيقُ) çoğuludur. “Su kızları” da denen uzun boyunlu beyaz kuğu kuşları anlamındadır.¹ Turna kuşu anlamında olduğu da

1 İbn Manzûr Muhammed b. Mükrim b. Ali el-İfrîki, *Lisânu'l-Arab*, Dâru's-Sâdir, Beyrut, 1992, c. V, s. 396; c. X, s.

söylenmiştir. Müşrikler tapmakta oldukları putları semaya yükselen kuşlara benzetirlerdi.² Kureyşlilerin Kâbe'yi tavaf ederken “اللات وَالْعُزَّى وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَى... : Lât, Uzzâ ve diğeri (üçüncüsü) olan Menât'a ant olsun. Muhakkak ki onlar yüce kuğu (turna) kuşlarıdır ve onların şefaati umulur.” dediklerini, onları “بَنَاتُ اللَّهِ : Allah'ın kızları” sıfatıyla andıklarını ve O'nun katında kendilerine şefaatchi olacaklarına inandıklarını belirten en eski müellif, gördüğümüz kadarıyla İbnü'l-Kelbî'dir (v. 204/819). Daha sonraki tarihçilerden Yâkut da bunu teyit etmiştir.³

Yüce Allah söz konusu putlardan bahisle Necm sûresinde şöyle buyurmaktadır: “Siz Lât'ı ve Uzzâ'yı gördünüz mü? Diğer üçüncü olan Menât'ı da (gördünüz mü? [Onlar hakkında ne dersiniz?]). Erkek sizin de dişi mi O'nun (Allah'ın)? Öyleyse bu çok insafsızca bir taksim! Onlar (putlar), sizin ve babalarınızın takmış olduğu birtakım isimlerden başka bir şey değiller! Allah ise onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Onlar (müşrikler) ancak bir zanna ve nefislerin arzu ettiği şeye uyuyorlar. Oysa ant olsun ki, Rab'lerinden onlara bir hidâyet kaynağı (Hz. Peygamber/Kur'ân) gelmiştir.”⁴

“Garânik Olayı” diye anılan şey, Hz. Peygamber'in (sas) Kâbe avlusunda Necm sûresini tebliğ ettiği esnada yaşandığı söylenen durumdur. Bugün elimizde olan tarihî kaynakların, garânikten bahsedilen en eskisi İbn İshâk'ın (v. 151/768) *Sîretü İbn İshâk* adlı eseridir. Onun rivâyetinde, Hz. Peygamber (sas) bu sûreyi okurken “Siz Lât'ı ve Uzzâ'yı gördünüz mü?” âyetine geldiğinde şeytan, “والله لَنَعْبُدَهُنَّ لِيُقَرِّبُنَا إِلَى اللَّهِ زُلْفًا” : Allah'a ant olsun ki onlara, bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ederiz.” şeklindeki bir cümleyi araya sokmuştur. Müminlerin bir kısmı tarafından tasdik edilmeyen bu cümleler şeytan tarafından müşriklere öğretilmiş ve sürekli tekrar edilmesi sağlanmıştır. Cebrâil gelince Hz. Peygamber (sas) ona söz konusu cümleyi ve bir kısım insanların onu hoş karşılamadığını anlatmıştır. Cebrail ise bu ibârenin âyet olmadığını belirterek, “And olsun ki benim sana Allah'tan getirmediğim bir şeyi insanlara okumuşsun!” demiştir. Son derece üzülen Hz. Peygamber'i (sas) bir korku ve hüzn sarmış, bu durum üzerine Hac 22/52. âyet indirilmiştir: “Biz, senden önce hiçbir resul ve nebî göndermedik ki o, (bir şey) temenni ettiği zaman şeytan onun arzularına (fitne, vesvese, şüphe) atmuş olmasın. Oysaki Allah şeytanın ilka ettiğini giderir (iptal eder) sonra da kendi âyetlerini pekiştirip sabit kılar. Allah Alîm (her şeyi hakkıyla bilen) ve Hakîm (sonsuz hüküm ve hikmet sahibi)dir.”⁵

287.

2 Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzak Ebu'l-Feyz Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, Dâru'l-Hidâye, Beyrut, ts., c. XXVI, s. 247.

3 İbnü'l-Kelbî Ebu'l-Münzir Hişâm b. Muhammed, *Kitâbu'l-Asnâm*, thk. Ahmed Zeki Paşa Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, Kâhire, 2000, s. 19; Yakût b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldan*, nşr. Ferid Abdulaziz el-Cündî Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ts., c. IV, s. 116.

4 Necm, 53/19-23.

5 İbn İshâk Muhammed el-Medenî, *Sîretü İbn İshâk*, thk. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1398/1978, ss. 177-178.

Yine en kadîm tarihçilerden olan İbn Sa'd'ın (v. 230/845) nakline göre ise Hz. Peygamber (sas) bir gün Kâbe'nin civarında Necm sûresini okumaya başlamış 20. âyete gelince şeytan sanki onun bir devamıymış gibi, "بَلِّغْكَ الْعَرَبِيَّةَ" إِنَّ شَفَاعَتَهُنَّ لَأَرْتَجِي : إغلى وَإِنَّ شَفَاعَتَهُنَّ لَأَرْتَجِي : İşte onlar yüce kuğulardır (turna kuşlarıdır), şüphesiz ki onların şefaati umulmaktadır." şeklindeki metni Hz. Peygamber'e (sas) okutmuştur. Sonrasında sûreye devam eden Hz. Peygamber (sas) sûreyi bitirince en sondaki secde âyetinden dolayı secde etmiş, orada bulunan Kureyşliler de kendisine uyararak secdeye kapanmıştır. Hz. Peygamber'in (sas) bu sözleri sarf etmesi Kureyşli müşrikleri sevindirmiş, kendisi ise bu durumdan son derece rahatsız olarak evine çekilmiştir. Daha sonra Cebrâil, sûreyi kendisine arz eden Hz. Peygamber'e (sas) söz konusu ibarenin kendisi tarafından getirilen âyetlerden olmadığını söylemiştir. Âyet olmayan cümleleri Allah'a nisbet ettiğini düşünerek hayıflanan Hz. Peygamber (sas) son derece mahzun olmuş, ardından "Az kalsın bize vahiy dışında başka bir şeyi yalan yere isnat edesin diye, sana vahyettiğimiz (âyetler) konusunda seni fitneye düşürecek ve ancak o takdirde seni dost edineceklerdi. Eğer sana sebat vermemiş olsaydık, neredeyse sen de onlara bir parça meyledecektin."⁶ âyetlerinden itibaren İsrâ sûresinin 96. âyetine kadarki kısmı indirilmiştir.⁷ Yaşandığı iddia edilen bu hadise, şeytan tarafından âyetlerin arasına katıldığı ve Hz. Peygamber'e (sas) okutulduğu söylenen cümlelerde geçen "العَرَبِيَّةُ" lafzına istinaden "Garânik olayı" şeklinde anılmıştır. Garânikten bahsettiği söylenen cümlelerin, çeşitli kaynaklarda bize ulaşan rivâyetlerde 20-25 farklı şekilde kaydedildiği belirtilmektedir.⁸

4

Yukarıda sözü geçen rivâyetlere göre, müşriklerin secde ettiği haberi yayılıp Habeşistan'a ulaştınca, daha önce oraya hicret etmiş olan Müslümanlar Kureyş müşriklerinin İslâmiyet'i kabul ettiğini zannetmiş ve bir kısmı Mekke'ye geri dönmüştür. Ne var ki Mekke'ye yakınlaştıkları zaman durumun zannettikleri gibi olmadığı anlaşılmıştır. Kureyş'in durumunu sordukları bazı kimseler, müşriklerin önce Hz. Peygamber'e (sas) uyduğunu, ancak daha sonra ilâhlarını tekrar kötilediği için ona tekrar baskı ve zulüm yapmaya başladıklarını söylemişlerdir.⁹ En eski ve önemli iki tarih kaynağında, yukarıda kaydettiğimiz şekilde yer alan ve tenkide gerek görülmemeyen kıssaya, maalesef sonraki dönemlerde de bazı tarih kitaplarında aynı duyarsızlıkla yer verilmiştir.¹⁰

Meselenin dikkate alınması gereken diğer bir yönü şudur: Sahîh hadis kaynaklarımızda garânikle ilgili herhangi bir şey geçmediği halde, bazı

6 İsrâ, 17/73-74.

7 İbn Sa'd Ebû Abdillâh Muhammed el-Hâşimî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Dâru'l- Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, c. I, ss. 160-161.

8 Sabri Hizmetli, "Garânik Meselesi Üzerine", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 1989, cilt: 3, sayı: 2, s. 47.

9 İbn İshâk, *Sîre*, s. 177; İbn Sa'd, *Tabakât*, c. I, s. 161.

10 Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, *Târîhü't-Taberî*, Dâru't-Türâs, Beyrut, 1387/1967, c. II, s. 338-340; el-Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed'ü ve't-Târîh*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire, ts., c. IV, s. 149-150; Ebû'l-Hasan Ali İbnü'l-Esir el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Dâru'l-Kitabî'l-'Arabî, Beyrut, 1997, c. I, ss. 673-674.

tarih kaynaklarında ortaya konan rivâyetler kesin doğrular gibi kabul edilip istismar edilegelmiştir. Belli başlı hadîs kaynaklarında garânik olayından bahsedilmemesinin sebebi, -tahmin edileceği üzere- ilgili rivâyetlerin senet ve metin açısından sıhhatli bulunmamış olmasıdır. Bununla birlikte Necm sûresini okuyan Hz. Peygamber'in (sas) secde âyetinden dolayı secde yaptığı, o esnada orada bulunan herkesin de secdeye kapandığına dair bazı rivâyetlerin nakledilmiş olduğu görülmektedir. Örneğin Buhârî'nin (v. 256/870) naklinde Esved b. Yezîd'in Abdullah b. Mes'ûd'dan yaptığı rivâyet şöyledir: "Peygamber (sas) Mekke'de Necm sûresini okudu, onu okurken secde etti, onunla birlikte bulunan herkes de secde etti. Sadece (eğilemediği için) eliyle toprağı (veya çakıl taşlarını) alıp alnına götüren ve 'Bu bana yetti' diyen bir yaşlı adam müstesna. Onun da daha sonra kâfir olarak öldürüldüğünü gördüm."¹¹ Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde ve Kütüb-i Sitte'den sayılan sair kaynaklarda da rivâyetin bu minvalde olduğu görülmektedir.¹² Tirmizî'nin rivâyetinde ise İkrime'nin İbn Abbâs'tan nakli, "Resûlullah (sas) onu (Necm sûresini) okurken secde etti, Müslümanlar, müşrikler, cin ve ins de (onunla birlikte secde ettiler)." şeklindedir.¹³ Gerek Kütüb-i Sitte muhaddisleriyle çağdaş olan, gerekse onları takip eden dönemde gelen sâir muhaddislerin tavrı da pek farklı değildir. Örneğin Dârimî (v. 255/869) eserinde İbn Mes'ûd'dan yapılan nakle yer vermiştir.¹⁴ Bezzâr (v. 292/905) garânikten bahseden rivâyeti zikretmiş ancak senedindeki arızaları belirterek sıhhatli olmadığını ortaya koymuştur.¹⁵ İbn Hibban (v. 354/965) ise Kütüb-i Sitte'de geçen ve garânikten söz etmeyen her iki rivâyetin de sahîh olduğunu belirterek kendi eserinde yer vermiştir.¹⁶ Bu durumda, hadîs kaynaklarında Hz. Peygamber'in (sas) Necm sûresini okuduğu ve secde ettiği; müşriklerin, hatta cin ve ins herkesin de onunla birlikte secdeye kapandığı şeklindeki nakil sabittir. Hz. Peygamber'in (sas) garânikten bahseden sözleri telaffuz ettiğine dâir nakiller ise muhaddisler tarafından sıhhatli görülmemiş ve rivâyet mevzuu yapılmamıştır.

Öte yandan garânikle ilgili rivâyetlerin literatüre girmiş olmasını fırsat bilen oryantalistler (müsteşrikler), bunları dillerine dolayarak, üzerine kendi zanlarını ve ithamlarını da eklemeyi ihmal etmeyerek Müslümanların aleyhine kullanmışlardır. Zira İslâmî ilimlere iyi niyetle ve samimi olarak değil art niyetle yaklaşan oryantalistler, bazen Hz. Peygamber'i (sas) ve Kur'ân'ı metheder gibi görünseler de eserlerinde sürekli İslâm'ın temelini ve inanç sistemini sarsmaya yönelik fikirlere yer vermişlerdir. Bu meseleyi de başta Blachere, Muir, Sprenger ve Dozy olmak üzere; Huart, R. Paret, M. Watt, M. Rodinson, Caetani gibi birçok isim, farklı tonlarda olmak üzere istismar etmişlerdir. Seksenli yılların sonlarına doğru Hint asıllı bir İngiliz olan Selman

11 Buhârî, "Ebvâbu Sucûdî'l-Kur'ân", 1.

12 Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VII, s. 413; c. XXIV, s. 208; c. XXIX, s. 423; c. XLV, ss. 219-220; Müslim, "Mesâcid", 105; Ebû Dâvud, "Sücûdî'l-Kur'ân", 3; Nesâî, "İftitâh", 49. (Ayrıca bkz. Dârimî, "Salât", 160.)

13 Tirmizî, "Ebvâbu's-Sefer", 13.

14 Dârimî, "Salât", 110.

15 Bezzâr, *Müsned*, c. XI, s. 296.

16 İbn Hibban, *Sahîh*, c. VI, ss. 469-470.

Rüşdî'nin İslam dünyasında büyük infial uyandıran *Şeytân Âyetleri* adlı kitabı da bu dalğanın devamı niteliğinde sayılabilir.¹⁷ Bu itibarla ilgili rivâyetlerin, vahyin Hz. Peygamber'e (sas) ve onun vasıtasıyla da insanlara güvenli bir şekilde ulaştırılmış olduğu konusunda zihinsel bir karışıklık oluşturduğu âşikârdır. Böyle kullanışlı bir malzemeyi bulan kötü niyetliler de bunu sürekli gündemde tutmaya ve büyütmeye çalışmıştır.

Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin "Garânik" maddesi İsmail Cerrahoğlu tarafından kaleme alınmıştır. Cerrahoğlu yaptığı üçlü tasnifte, sair ulemâ ile beraber bazı müfessirlerin isimlerini de savundukları görüşe göre zikretmiştir. Yapılan tasnifin üç kısmı şu şekildedir: "Hz. Peygamber'in şeytanın telkini ve müdahalesiyle putların şefaathı olacağını ifade eden iki cümleyi yanılarak âyet diye okuduğu görüşündekiler", "Garânik meselesinin bir aslı bulunmakla birlikte konuyla ilgili rivayetlerin hepsi doğru ve güvenilir olmadığından hadisenin tutarlı bir şekilde te'vil edilmesinin gerektiği görüşündekiler" ve "Garânikle ilgili rivayetlerin asılsız ve tamamen uydurma olduğu görüşündekiler."¹⁸ Ancak müfessirler özelinde detaylı tetkik yapıldığında bu isimlerden bazılarının tasnifinin isabetli olmadığı görülmektedir. Bu çalışmanın sonunda, ilgili hususta daha detaylı bir tasnif iki tablo şeklinde sunulacaktır.

Genel çerçevesi hakkında ipuçları vermeye çalıştığımız bu çalışmada, söz konusu rivâyetlerin yorumcuları nasıl etkilediği örnekler üzerinden analiz edilecek ve genel hatlarıyla rivâyet-yorum ilişkisine dâir bazı sonuçlara ulaşılmaya çalışılacaktır. Örneklerin çoğu tefsirlerden seçilecek ve bazı hadis şerhlerinden de faydalanılacaktır. Bu arada önemli bazı yorumlara da yer verebilmek için diğer bazı eserlere de atıflar yapılacaktır. Verilecek olan örnekler, tarihsel süreci takip etmeye çalışmak adına kronolojik olarak sunulacaktır. Fahrüddin er-Râzî (v. 606/1209) konuyla ilgili yorumları açısından bir dönüm noktası sayılabilecek niteliktedir. Bu bakımdan ilk bölümün başlığı ondan önceki müelliflerin yorumlarının ele alınacağına işaret etmek üzere seçilmiştir.

1. Garânikle İlgili Rivâyetlerin İlk Altı Asırdaki Yansıması

Bize ulaşan en eski tefsirin müellifi sayılan Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767), garânikle ilgili rivâyetlere yer veren en eski tarih kaynağının müellifi İbn İshâk'la aynı tarihlerde yaşamıştır. Mukâtil'in de tıpkı İbn İshâk gibi binu rivâyet etmekte bir beis görmediği anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu rivâyetlere bir tarih kitabında yer verilmesi ile bir tefsirde yer verilmesinin aynı şekilde tolere edilecek iki şey olmadığı kesindir. Mukâtil, Hz. Peygamber'in (sas) namazda hafif bir uyuklama hali yaşadığını ve âyetleri "أَفْرَأَيْتُمُ اللَّاتِ"

17 Oryantalistlerin konuya yaklaşımı hakkında detaylı bilgi için bkz. Hizmetli, "Garânik Meselesi Üzerine", 40-58; İsmail Cerrahoğlu "Garânik Meselesinin İstismarcıları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1981, sayı: 24, s. 69-82; Muhammed Balbay, *Garânik Kıssası ve Oryantalist Yaklaşımları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi, 2007, ss. 65-90.

18 Bkz. İsmail Cerrahoğlu, "Garânik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 1996, c. XIII, ss. 361-366.

”وَالْعُرَىٰ وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَىٰ تِلْكَ الْغَرَانِيقُ الْعَلَىٰ عِنْدَهَا الشَّفَاعَةُ تَرْجَىٰ“ şeklinde kıraat ettiğini, bunu duyan Mekkelilerin ise sevinerek putlarının şefaati olarak tasdik edildiğini zannettiklerini söyler. Daha sonra Hz. Peygamber (sas) âyetleri baştan alarak ”أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَىٰ، أَلَكُمُ الذَّكْرُ وَلَهُ الْأُنثَىٰ تِلْكَ إِذَا قَسَمَةٌ“ şekliyle kıraat etmiştir. Hac 22/52. âyette bahsedilen şeytanın ilkası ve Allah’ın onu neshederek âyetlerini muhkem kılması durumu müellife göre budur.¹⁹ Necm sûresi tefsirinde meseleye tekrar değinen müellif bu sefer Hz. Peygamber’in (sas) kıraatinde düzeltme yaptığından bahsetmez. Sürenin sonunda müminlerin secde yaptığını, çok yaşlı olan Velid b. Muğîre hariç civardaki bütün kâfirlerin kendi putları tasdik edildi diye onlarla birlikte secde yaptığını söyler.²⁰ Mukâtil b. Süleyman ilginç bir şekilde Kâfirûn sûresinin iniş sebebiyle de bu meseleyi irtibatlandırmıştır. Ona göre Hz. Peygamber (sas) Necm sûresinin kıraati esnasında bu cümleleri sarfettikten sonra Ebû Cehil, ‘Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa, Ümeyye b. Halef, ‘Âs b. Vâil ve diğer Kureyşli müstehziler ona, karşılıklı olarak birbirlerinin dinlerine iştirâki öngören teklifi yapmıştır. Bunun üzerine Kâfirûn sûresi indirilerek bu teklif kesin bir dille reddedilmiştir.²¹

Taberî (v. 310/922) tefsirinde Hac 22/52. âyetinin izahına, âyetin iniş sebebinden bahsederek başlar. Bu meyanda, Hz. Paygamber’in (sas) tilâveti esnasında, şeytan tarafından bir takım sözlerin ilka edildiğinin söylendiğini belirtir ve garânik olayı ile ilgili birçok rivâyeti nakleder. Bunlar İbn Abbâs, Saîd b. Cübeyr, Muhammed b. Ka’b el-Kurazî, Muhammed b. Kays, Ebu’l-‘Âliye, Dahhâk gibi zevâta isnat edilmiştir. Bu rivâyetlerin genel çerçevesi Hz. Peygamber’in (sas) Necm sûresini okurken şeytanın müdahalesiyle garânikten bahseden cümleleri âyetlerin arasında kıraat ettiği şeklindedir. Bir rivâyete göre müşrikler, eğer putlarını hayırla anarsa Hz. Peygamber’in (sas) meclisine katılacaklarını, bunu gören Arap kabilelerinin de ona destek vereceğini söylemişlerdir. Şeytan da onların bu arzusuna uygun şekilde Necm sûresinin kıraati esnasında garânikten söz eden cümleleri telkin etmiştir. Taberî söz konusu cümlelerin Hz. Peygamber (sas) tarafından değil şeytan tarafından okunduğuna dair bir rivâyeti de kaydetmiştir; ancak naklettiği bütün rivâyetlerin hülasası şu minvâldedir:

Hz. Peygamber (sas), Allah’ın âyetlerinde bir karışıklık oluşturmak için putların şefaatiçiler olacağına dair şeytanın uydurduğu söz konusu cümleleri farkına varmayarak okumuştur. Sürenin sonunda secde âyeti olduğu için secde etmiş, müminler ona ittibâen secde ederken, müşrikler de putlarının adı anıldığı ve methedildiği için secde etmişlerdir. Hatta yaşlı olduğu için secdeye kapanamayan Velid b. Muğîre (veya Ebû Uheyha Saîd b. el-‘Âs) yerden bir avuç toprak alarak ona secde etmiştir. Ardından Cebrâil (as) gelerek durumu bildirmiş, şeytanın âyetlerin arasına katmaya çalıştığı

19 Ebu’l-Hasan Mukâtil b. Süleyman el-Ezdi, *Tefsîru Mukâtil*, thk. Abdullah Mahmud Şehâte, Dâru İhyai’t-Türâs, Beyrut, 2001, c. III, s. 132.

20 Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, c. IV, s. 162.

21 Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, c. IV, s. 887.

ifadeler Allah tarafından iptal edilmiştir. Bu hadise üzerine hissettiği derin üzüntü ve gamdan sıyrılamayan Hz. Peygamber'e (sas) Hac 22/52. âyeti²² indirilmiştir. Taberî'nin bu paralelde âyete verdiği anlam şöyledir: "Senden önce hiçbir resul veya nebî göndermedik ki Allah'ın Kitabı'nı tilâvet edip okuduğu veya tekellüm edip konuştuğu zaman şeytan onun okuduğu Kitab'a veya konuştuğu söze bir şeyler ilka edip karıştırmış olmasın. Ancak Allah, şeytanın ilka ettiği sözleri peygamberinin dilinden derhal gidererek iptal eder ve hükümsüz kılar."

Aktardığı rivâyetler arasında herhangi bir tercih yahut tenkit yapmadığı görülen Taberî'nin zikrettiği ilk nakilde, hadise üzerine İsrâ 17/73-75. âyetlerin indirildiği; ancak Hac 22/52. âyet inene kadar Hz. Peygamber'in (sas) üzüntü ve kederinin geçmediği söylenmiştir. Bu rivâyete göre her iki sûrenin söz konusu âyetlerinin aynı olay üzerine indiğinin vurgulandığı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber (sas) gerekli tashihi yaptıktan sonra, evvelce putları senâ edildiği zannıyla sevinç duyan Kureyş müşrikleri, "Muhammed pişman oldu ve putlarımızın Allah indindeki değerine dair sözlerini değiştirdi!" demiştir. Müşriklerin Hz. Peygamber (sas) ile birlikte secde etmesi durumu ise Habeşistan'a hicret eden Müslümanlara Kureyş'in tümüyle iman ettiği şeklinde şüyu' bularak yansımış ve onların Mekke'ye dönmesine neden olmuştur.²³

İbn Ebî Hâtim (v. 327/939) iki farklı âyetin nüzul sebebini naklederken çeşitli rivâyetlere yer vermiştir. Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'den naklen İsrâ sûresi 17/73. âyetin nüzul sebebi, Hz. Peygamber'in (sas) Necm sûresini okuduğu esnada şeytanın ona ilka ettiği cümlelerdir.²⁴ Müellif Hac sûresi 22/52. âyetin iniş sebebi olarak da farklı birkaç rivâyet zikretmektedir. Saîd b. Cübeyr, Ebu'l-Âliye, Katâde ve es-Süddî'ye müsteniden yaptığı rivâyetlerde, şeytanın Hz. Peygamber'in (sas) diline ilka ettiği söylenir. Mûsa b. 'Ukbe'nin İbn Şihâb'dan yaptığı nakle göreyse, garânikten bahseden kelimeler şeytan tarafından bir müşriğin kalbine ilka edilmiş, daha sonra müşrikler arasında yayılmıştır.²⁵ Müellif, eserinin genelinde olduğu gibi bu rivâyetlerle ilgili de görüş yahut tercih belirtmemektedir.

Mâturîdî (v. 333/944) öncelikle te'vîl ehlinin genel itibariyle, Hz. Peygamber (sas) Necm sûresini kıraat ederken şeytanın müdahale ettiği kanaatinde olduğunu belirtir. Hatta onlar, şeytanın Cebrâil (as) sûretinde geldiğini ve garânikle ilgili cümleleri ilka ederek telaffuz edilmesini sağladığını, daha sonra Cebrâil'in (as) gelerek bu durumu Hz. Peygamber'e (sas) haber verdiğini söylemişlerdir. Bu görüşü makul bulmayan müellif söyle itiraz eder. Şayet böyle bir şey olduysa, yani Hz. Peygamber (sas)

22 "وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا إِذَا تَمَعَّى الْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمَّنِيَّةٍ فَيَسْخُ اللَّهُ مَا يَلْقَى الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُخَكِّمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَأَلَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ"

23 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fi Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2000, c. XIII, ss. 663-668.

24 Ebû Muhammed İbn Ebi Hâtim Abdurrahman er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Es'ad Muhammed Tayyib, Mektebetü Nizâr, Suudi Arabistan, 1998, c. VII, s. 2340.

25 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. VII, ss. 2500-2502.

Cebrâil sûretinde gelenin şeytan olduğunu anlamadıysa, ikinci gelenin şeytan değil gerçekten de Cebrâil (as) olduğunu nasıl anlayabilmişti? Ayrıca başka vakitlerde, bunun emsali durumlarda şeytanın karıştırmak istediklerini nasıl oldu da fark etti?

Mâturîdî, Katâde ve Hasan'dan rivâyet olunan tevilleri de kaydederek bu ikisinin genel kanaate nispetle daha doğru olduğunu söyler. Katâde'ye göre, Hz. Peygamber (sas) Yüce Allah'ın müşriklerin ilahları olan putlardan noksanlıklarıyla bahsetmesini arzuluyordu. Putlardan bahseden âyetleri kıraat ettiği zaman, "إنهن الغرائيق العلاء، وإن شفاعتهن لترتجى عندهم" : Onlar (putlar), onlara (müşriklere) göre yüce kuğu kuşlarıdır ve muhakkak ki şefaati umulmaktadır." şeklindeki cümleleri okudu. Yani putlar kâfirler içinde böyledir demiş oldu. Zira onlar putlara ibadet etmekteydiler. Hasan ise, "تلك الغرائيق العلاء وإن شفاعتهن لترتجى" cümleleriyle kastedilenin melekler olduğunu çünkü müşriklerin meleklerle ibadet ederek kıyamet gününde onların şefaati umduklarını söylemiştir. Yani bu cümlelerle müşriklerin melekleri kendilerine şefaati kabul ettikleri haber verilmiştir.

Mâturîdî bunları kaydettikten sonra, Hac sûresi 22/52. âyetle ilgili en doğru bulduğu açıklamanın bunların hiç biri olmadığını ifade eder. Âyette, Kur'ân okunduğu esnada, şeytanın kâfirlerin kalplerine bir yandan Hz. Peygamber'le (sas) tartışıp mücadele edebilecekleri, öte yandan Müminlerin ittibâ ettikleri âyetler hakkında onları şüpheye düşürmeye yönelik düşünceleri atmasından bahsedilmektedir. Örneğin, "Hiç şüphesiz siz ve Allah'tan başka kulluk ettiğiniz şeyler cehennem odunusunuz. Siz oraya varacaksınız."²⁶ âyetine karşı müşrikler, "O zaman İsa, Üzeyir ve melekler de cehennem odunu olacaktır çünkü onlara da mabud diye tapılıyor!" demişlerdir. Ancak bunu takip eden âyetlerde onların bahsettiği peygamberler ve melekler istisnâ edilerek, "Şüphesiz kendileri için tarafımızdan en güzel akıbetin takdir edilmiş olduğu kimseler var ya; işte onlar cehennemden uzaklaştırılmış olanlardır."²⁷ buyrulmuştur. Böylece kâfirlerin mücadele ve münakaşa ortamı aradıkları bu şeytani fikir Yüce Allah tarafından iptal edilmiştir. Nitekim diğer bir âyette "Gerçek şu ki şeytanlar dostlarına sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar."²⁸ buyrulmaktadır. Yüce Allah ise Hac sûresi 22/52. âyette, bu tür düşünceleri izâle ve iptal edip âyetlerini sapasağlam kıldığından bahsetmektedir.²⁹

Mâturîdî, Necm sûresinin tefsirinde konuyu farklı bir açıdan tekrar ele alır. Ona göre Hz. Peygamber'in (sas) garânikle ilgili cümleleri kasten söylemesi veya onun dilinden bu cümlelerin ortaya dökülmesi ihtimal haricindedir. Zira Yüce Allah, "Eğer (Peygamber) bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, elbette onu kudretimizle kısıvrak yakalardık. Sonra

26 Enbiyâ, 21/98.

27 Enbiyâ, 21/101.

28 En'âm, 6/121.

29 Ebû Mansur Muhammed el-Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, thk. Mecdi Baslüm, Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005, VII, ss. 431-432.

da onun can damarını koparırdık. Hiçbiriniz buna mâni de olamazdınız.”³⁰ buyurmaktadır. Şayet Hz. Peygamber’in (sas) dilinden ortaya bu tarz sözler çıkmış olsaydı, onun uydurduğu yönünde bir şüphe ortaya çıkardı, bu ise olacak şey değildir. Kezâ diğer bir âyette ise “Hayır! Senin Rabbine ant olsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da verdiği hükme içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar.”³¹ buyrulmaktadır. Eğer garânikle ilgili ifadelerin Hz. Peygamber’in (sas) dilinden dökülmüş olması mümkün olsa, Allah’ın onun diliyle yalana, yanlış ve hileye yöneltmiş olduğunun da mümkün görülmesi gerekir. Oysaki âyette Hz. Peygamber’in (sas) verdiği hüküm hakkında rahatsızlık duyulmasının küfür olduğu beyan edilmektedir. Bu da garânikle ilgili cümleleri Hz. Peygamber’in (sas) zikrettiğine dair nakillerin çürük olduğunun delilidir. Şayet bu cümlelerin Hz. Peygamber’in (sas) ağzından döküldüğü veya şeytanın onun diline ilka ettiği sabit olsa bile ancak, “Onların (kâfirlerin) yanlış itikatları ve iddiaları itibariyle onların şefaati umulmaktadır.” demiş olabilir. Bu da tıpkı Hz. Mûsa’nın (as) Sâmirî’ye “Tapınmakta olduğun ilâhına da bak!”³² sözündeki gibidir. Hz. Mûsa’nın (as) onun tapındığı buzağı heykelini “ilâh” diye nitelemesi mümkün değildir; Sâmirî onu ilâh edindiği için ifade bu şekilde kullanılmıştır. Benzeri ifadeler Kasas 28/62, Sâffât 37/91. gibi âyetlerde de yer almıştır.³³

Cassâs (v. 370/980) konuyla ilgili ihtilafın mevcut olduğunu belirterek şu yoruma dikkat çeker. Hz. Peygamber (sas) Necm sûresinin putlardan bahseden kısmına geldiği zaman, kâfirler onun putlara hakaret edeceğini anlamışlardı. Garânikle ilgili kısmı kâfirlerden biri telaffuz etti. Civarda olan ancak uzakta bulunan müşrikler de bu sözlerin Hz. Peygamber’in (sas) tilâvetinde geçtiğini ve putları methettiğini zannederek tekrarlamaya başladılar. Neticede secde âyetinden sonra secde yapan Hz. Peygamber (sas) ve ashâbla birlikte secdeye kapandılar. Hac sûresi 22/52. âyette bahsedilen şeytanın ilkası bu durumu ifade eder. Yani insî şeytanlardan olan bir müşrik bu ilkeyi yapmıştır. Nitekim “şeytan” ismi, cinlerden veya insanlardan olsun inatçı ve isyankâr kâfirlerin ortak adıdır.³⁴ Ayrıca bunun cinnî şeytan olduğu da düşünülebilir. Nitekim En’âm, 6/112. âyete göre şeytanın, peygamberler zamanında insanlara seslenebildiği anlaşılmaktadır. Şeytan âyette bahsi geçen hadisede Süraka b. Mâlik’in sûretinde gelerek Kureyşlileri Bedir savaşına teşvik etmiştir. Kezâ müşrikler Dâru’n-Nedve’de Hz. Peygamber (sas) hakkında müşâvere yaparken şeytan Necidli bir ihtiyar sûretinde gelerek fikir vermiş ve onları kıskırtmıştır. Dolayısıyla garânikle ilgili cümleleri şeytanın telaffuz etmesi ve kâfirlerin Hz. Peygamber’in (sas) söylediğini zannetmiş olması da mümkündür. Cassâs Hz. Peygamber’in (sas) gerek diline ilka gerekse kalbine atılan vesvese sonucu böyle bir kıraatte bulunmasının

30 Hâkka, 69/44-47

31 Nisâ, 4/65.

32 Tâhâ, 20/97.

33 Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. IX, s. 425.

34 Bkz. En’âm, 6/112.

vukûunu câiz görmediğini vurgulamaktadır.³⁵

Ebu'l-Leys es-Semerkindî (v. 373/973), hem İsrâ 17/73. hem de Hac 22/52. âyetlerin açıklamasında garânikle ilgili Taberî ve İbn Ebî Hâtim gibi müfessirlerin de zikrettiği çeşitli rivâyetleri aktarmıştır. Müfessirin onlardan farklı olarak değindiği bazı noktalar şunlardır: Bir kavle göre Hz. Peygamber (sas) söz konusu cümleleri tekellüm etmeksizin içinden geçirmiştir. Zira onun sözü hüccettir ve zâhiren küfür içeren kelimelerin lisanından dökülmesi câiz değildir. Kimilerine göreyse Hz. Peygamber (sas) bu sözleri müşriklere bir kınama ve azarlama olarak söylemiştir. Tıpkı Hz. İbrâhim'in putperestlere, "Belki bu işi onların (putların) şu büyüğü yapmıştır! O halde (başlarına geleni) onlara sorun, eğer söylerlerse!"³⁶ şeklinde seslendiği gibi. Müellif bu rivâyetlere yönelik herhangi bir tenkit yahut aralarından bir tercih yapmamıştır.³⁷

Ebü Hilâl el-'Askerî (v. 395?/1005?) "تَمَنَّى" kelimesini açıklarken Hac 22/52. âyete de değinerek garânik olayının bir yalandan ibaret olduğunu söyler. Nitekim ona göre, bir okuyucunun bu şekilde bir galat yapması mümkün değildir. Hele ki Hz. Peygamber'in (sas) bilerek ve isteyerek bu cümleleri okuması hiç mümkün değildir; çünkü peygamberlerden küfür vaki olmaz. Öte yandan müşrikler kerih muameleler yapmaya yeltenemesin diye Hz. Peygamber (sas) geceleyin onlar ortalıkta yokken namaz kılardı. Durum buyken müşrikler sanki Hz. Peygamber'le (sas) randevulaşıp oraya toplanmışlar gibi, nasıl olur da onunla birlikte secdeye kapanırlar?!³⁸

İbn Ebî Zemenîn (v. 399/1008) Hac 22/52. âyetin açıklamasında Katâde'den naklen, Hz. Peygamber'in (sas) bir uyuklama/dalgınlık esnasında şeytanın ilka ettiği garânik cümlelerini okuduğunu söyler. Daha sonra şeytan bunu müşriklere haber vermiş, onlar da söz konusu cümleleri ezberleyerek tekrar etmeye başlamışlardır.³⁹ Müellif, Necm 53/19-20. âyetlerinin tefsirinde ise Kelbî'den naklen, Hz. Peygamber'in (sas) kıraatine şeytan tarafından ilka edildiğini, müşriklerin de "Muhammed ilahlarımızı hayırla andı!" dediğini aktarır. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sas) "Vallahi bana bu şekilde nâzil olmadı!" demiş, ardından da Cebrâil (as) gelerek Hac 22/52. âyeti getirmiştir.⁴⁰

Mâverdî (v. 450/1059) diğer bazı müfessirler gibi, Hz. Peygamber'in (sas) Mescidü'l-Harâm'da Necm sûresini okurken şeytanın ilkasına maruz kalıp garânikle ilgili cümleleri okuduğuna ve kıraatin sonunda

35 Ahmed b. Ali Ebû Bekir er-Râzî el-Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sâdık el-Kamhâvi, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, 1405/1985, c. V, ss. 83-84.

36 Enbiyâ, 21/63.

37 Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî, *Bahru'l-Ullûm*, y.y., ts., c. II, s. 323, 465-466.

38 el-Hasan b. Abdullah Ebû Hilâl el-'Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, thk. Muhammed Osman, Mektebeti's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire, 2007, s. 150.

39 Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Biri İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz*, thk. Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ukkâşe/Muhammed b. Mustafa el-Kenz, el-Fârûku'l-Hadîse, Kahire, 2002, c. III, s. 186.

40 İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz*, c. IV, s. 309

müşriklerin de secde ettiğine dâir rivâyeti zikretmiş, herhangi bir yorum ve değerlendirmede bulunmamıştır. Bu açıklamalara göre de Hac 22/52. âyetin nüzul sebebi söz konusu ilka ve kıraat hadisesidir.⁴¹

Hicrî beşinci asrın muhaddislerinden Beyhakî (v. 458/1066), şeytanın bu şekilde bir söz uydurarak müşriklere duyurduğunu söyler. Onlar da bunu Hz. Peygamber'in (sas) söylediğini ve kavminin dinine döndüğünü zannetmiştir. Sürenin sonunda müşrikler de secdeye kapanmış; Müslümanlar, iman ve yakîn sahibi olmayan müşriklerin secde etmelerine son derece şaşırmıştır. Nitekim şeytanın ilka ettiği sözler sadece müşrikler tarafından işitilmiş ve onlar esasen Kâbe civarındaki kendi putlarını ta'zim niyetiyle secde etmişlerdir. Böylece şeytanın "وَإِنَّهُمْ لَٱلْغَرَانِيقُ ٱلْأَعْلَىٰ وَإِنَّ شَفَاعَتَهُنَّ لَءِىَ ٱلَّيِّ" şeklinde ilka ettiği sözler halk arasında yayılmıştır. Bunun üzerine Hac sûresinin 52-53. âyetleriyle, bu sözlerin şeytanın ilkasıyla olduğu bildirilmiş ve bâtil olduğu açıklanmıştır.⁴²

Beğavî (v. 516/1122) öncelikle İbn Abbas ve Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'ye isnat edilen rivâyetler bağlamında müfessirlerin konuyla ilgili görüşlerini aktarır.⁴³ Beğavî'nin yaptığı bu aktarım, Taberî'nin de kaydettiği birçok rivâyetin özeti gibidir. Müellif bundan sonra "تَمَّتْ" fiilinin, müfessirlerin ekseriyetine göre "tilâvet etti" anlamına geldiğini belirtir. Bazılarının Hz. Peygamber'in (sas) Necm sûresini namazda okuduğunu kaydettiğini ekler. İnsanların bir kısmına göre, Hz. Peygamber (sas) okumamıştır lakin şeytan onun kıraati arasında kendi karıştırmak istediği cümleleri zikretmiştir. Müşrikler de onu Hz. Peygamber (sas) okudu zannetmiştir. Katâde, "Hz. Peygamber (sas) hafif bir uyukladı, şeytanın ilkasıyla bu cümleler o esnada dilinden döküldü ancak o bunun farkında olmadı" demiştir. Ekseriyetin görüşü ise, hata ve unutmaya sonucu garânikten bahseden cümlelerin Hz. Peygamber'in (sas) dilinden döküldüğü yönündedir. Ancak Allah'ın onu uyarmasıyla söz konusu cümleleri âyetlerle karıştırılmamıştır. Bu durum insanlar için bir sınamaya ve imtihandır. Nitekim O, kullarını istediği şekilde sınamaya tabi tutar.⁴⁴

Zemahşerî (v. 538/1143), Hac sûresi 52. âyetin iniş sebebi olarak şunları kaydeder: Kavmi ve aşireti Hz. Peygamber'den (sas) yüz çevirerek onu çeşitli sıkıntılara maruz bırakıp usandırıyor. Hz. Peygamber (sas) onların bu yüz çevirmelerinden aşırı rahatsızlık duyuyor, ayrıca onların İslam'a girmesi konusunda aşırı bir istek göstererek kendini paralarcasına üzerlerine düşüyordu. Bundan dolayı onları ürkütüp uzaklaştıracak âyetlerin inmemesini temenni ediyordu. Belki de bunu onların sapkınlık ve

41 Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, thk. Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahim, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ts., c. IV, s. 36; c. V, s. 398.

42 Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Delâilu'n-Nübüvveti ve Ma'rifetu Ahoâli Sâhibi's-Şerîa*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1982, c. II, ss. 286-287.

43 Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesûd b. Muhammed b. el-Ferrâ el-Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil fi Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Abdürrezzak el-Mehdî, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut, 1998, c. V, s. 393.

44 Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzil*, c. V, s. 394.

inatlarından vazgeçmeleri için bir çıkar yol olarak görüyordu. onun içindeki bu arzu sürerken, kavmini İslam'a davet ettiği sırada Necm sûresi indi. Hz. Peygamber (sas) onu okumaya başladı, Lât, Uzza ve Menât'tan bahseden kısma geldiği zaman şeytan onun bu temennisine göre ilkada bulundu ve herkese duyurduğu sözlerle ona vesvese verdi. Hz. Peygamber de (sas) dalgınlık ve yanılma sonucu dili sürçerek sûreden olmayan "إنك الغرائق العلى، وإن شفاعتهن لترجى" cümlelerini söylemiş oldu. Korunmuş olması (ismet) sıfatından dolayı ona bu hata bildirildi. Allah'tan uyarı gelene kadar durumun farkına varamamıştı. Cebrâil'in (as) onu ikaz ettiği, ayrıca bu sözleri şeytanın tekellüm edip insanlara duyurduğu da söylenmiştir. Hz. Peygamber (sas) secde ettiği zaman, bulunduğu topluluğun tamamı onunla birlikte neşe içinde ve gönül hoşluğuyla secde etmişlerdi. Şeytana bu imkânın verilmesi Allah tarafından bir imtihan ve sınamadır. Bu hadiseyle münafıkların şüphe ve zulmeti, müminlerin ise imanı ve nuru artmıştır. Zemahşerî'ye göre âyette geçen "تَمَنَّى", "irade etti, istedi" anlamındadır "أَمْنِيَّة" ise "istek, arzu" demektir. Kezâ ilkinin "okudu, kıraat etti", ikincisinin "okuyuş, kıraat" anlamında olduğu da söylenmiştir.⁴⁵

İbn 'Atıyye el-Endelûsî (v. 542/1147) "meşhur" olduğunu belirttiği kavle göre Hz. Peygamber'in (sas) şeytanın ilkasıyla ayet olmayan cümleleri telaffuz ettiği kanaatindedir. Hac 22/52. âyette geçen "تَمَنَّى" fiilinin meşhur anlamı "istedi, arzuladı" şeklindedir. Hz. Peygamber (sas) Allah'ın takdir etmediği şeyi arzuladığı için şeytan da müdahaleye yol bulmuştur. Garânikten bahseden malum cümleleri işittikleri zaman çok sevinen kâfirler, sûre bitince tilâvet secdesi yapan Hz. Peygamber'le (sas) birlikte secdeye kapanmışlardır. Yani orada bulunan herkes bilâistisna secde etmiştir. Bir grup tevîl ehli ise "تَمَنَّى" fiilinin "tilâvet etti" anlamına geldiğini belirtmiştir. Yine âyette geçen "النسخ/Nesh", önceden verilmiş bir hükmü kaldırmak anlamında malum nesh değil, bir yanlışlığı "gidermek", "izâle etmek" anlamındadır. Müellif, kendi babası vasıtasıyla ulemâ ve mütekellimînin büyüklerinden nakille böyle bir durumun Hz. Peygamber hakkında câiz olmayacağına dair görüşe de yer vermiştir.⁴⁶

Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî (v. 543/1148) diğer müfessirlerden farklı olarak, şeytan tarafından garânikle ilgili cümlelerin ilkasından sonra İsrâ 17/73-75. âyetlerin indirildiği, ancak Hz. Peygamber'in (sas) tasa ve sıkıntısının Hac 22/52. âyetin gelişine kadar devam ettiği şeklindeki görüşü kaydeder. Daha sonra şeytanın Hz. Peygamber'in (sas) tebliğine müdahale edişi ile ilgili yaklaşımları birer birer ele alan müellif, bunu yaparken iddialara yer vermekten ziyade onların cevaplarını vermiştir. Bazılarını kısaca aktararak onun düşüncesinin hangi ekseninde olduğunu görelim: **a)** Yüce Allah vahiy meleğini gönderdiği zaman, peygamberde bunun bilgisini yaratır ki onun Allah katından gönderilen bir elçi olduğu tahakkuk edip anlaşılın.

45 Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâfu an Hakâkı Gavâmudî't-Tenzil*, Dâru'l-Kitabî'l-Arabî, Beyrut, 1407/1985, c. III, ss. 164-165.

46 Ebû Muhammed Abdülhak İbn 'Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, c. IV, ss. 128-129.

Dolayısıyla şeytanın Cebrâil kılığında yaklaşması ve Hz. Peygamber'i (sas) aldatması mümkün değildir. Şayet böyle olmasa ortada ne risâletin sıhhati ne de nübüvvetin anlaşılabilirliği kalırdı. **b)** Yüce Allah, elçisini küfür ve şirkten korumuştur. O, fiilen ve itikaden bundan münezzehtir. Kim onun küfre veya şüpheyeye düşmesini câiz görürse İslam'dan çıkmış olur. **c)** Rivâyetlerde Hz. Peygamber'in (sas), kavmi kendisinden uzaklaşmasını diye onları incitecek şeylerin vahiy olarak gönderilmemesini arzu ettiği söylenmektedir. Onun, kavminin yakınlığını Allah'ın yakınlığına tercih etmiş olabileceğini kabul etmek câiz değildir. **d)** Hz. Peygamber'in (sas) putlar hakkında, "İşte onlar yüce kuğulardır (turna kuşlarıdır), şüphesiz ki onların şefaati umulmaktadır." şeklindeki sözleri kabul etmesi; putların câmid maddelerden ibaret olduğunu bilmemesi; şeytanı meleklerle, tevhidi küfürle karıştırması mümkün değildir. Sıradan bir mümin bile bunun câiz olmadığını ve Allah katından böyle bir şey gelmeyeceğini bilir. Sonuç olarak Hac 22/52. âyette, peygamberler Allah'ın buyruklarını emrettiğinde, şeytanın -tıpkı sair günahlarda yaptığı gibi- kendi nefisinden ona bir fazlalık katmaya çalıştığını ifade etmektedir. Yani o cümleleri okuyan Hz. Peygamber (sas) değil şeytandır. Müşrikler ile kalplerinde basiretsizlik ve fesat marazı bulunanlar o sözleri Hz. Peygamber'e (sas) cahilce nispet ederken, onun kendi saflarına geçtiğini zannedip sürenin sonunda yine onunla beraber secde etmişlerdir. İşte bunların hepsi Allah tarafından bir imtihan ve sınamadır. Sâir muhtelif rivâyetlerin tamamı asılsız ve bâtıldır.⁴⁷

14

İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201) sahîhaynda geçen ilgili rivâyeti izah sadedinde, garânikten bahseden cümlelerin Hz. Peygamber'in (sas) dilinden dökülen bir lafız olmadığını belirtir. Böyle bir şeyin olması mümkün değildir. Dolayısıyla o, Hz. Peygamber'in (sas) tilâveti dışında bazı cinnî veya insî şeytanların ortaya attığı bir sözdür. Çünkü onlar, Resûlullah Kur'ân okuduğu zaman, "İnkâr edenler: 'Bu Kur'ân'ı dinlemeyin, okunurken gürültü/yaygara yapın. Umulur ki onu bastırırınız.' dediler."⁴⁸ âyetinde de belirtildiği gibi gürültü yapar, konuşurlardı. İşte bu sûreyi işittikleri zaman bazı şeytanlar onun veznine uygun olarak bu cümleleri söylediler. Dinleyenler ise onu Hz. Peygamber'in (sas) söylediğini zannettiler. Dolayısıyla vahiy mahsulü olmayan cümleleri onun söylemiş olması mümkün değildir. Ebu'l-Hasan b. el-Münâdî, Ebû Cafer en-Nehhâs, Ebu'l-Vefâ b. 'Ukayl ve birçok muhakkik âlim de bu görüştedir.⁴⁹

2. Garânikle İlgili Rivâyetlerin Yedinci Asır ve Sonrasındaki Yansımaları

Fahrüddîn er-Râzî (v. 606/1209) diğer müellifler gibi Hac sûresi 52.

47 el-Kâdi Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003, c. III, ss. 303-307.

48 Fussilet, 41/26.

49 Ebû'l-Ferec Cemâlüddin İbnü'l-Cevzî, *Keşfü'l-Müşkil min Hadîsi's-Sahîhayn*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Dâru'l-Vatan, Riyad, ts., c. I, s. 164, 274-275. Ayrıca bkz. a. mlf. *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, thk. Abrürrezzak el-Mehdi, Dâru'l-Kitabî'l-Arabî, Beyrut, 1422/2001, c. III, ss.244-246.

âyetin iniş sebebinden söz ederken, “sathî/derinliksiz” diye nitelediği müfessirlerin “umûmen” naklettiklerini söylediği garânik olayını aktarmıştır. Muhakkik âlimlere göreyse, şeytanın Hz. Peygamber’in (sas) tebliğine müdahale ederek onu yanıltması ekseninde dönen bu rivâyet bâtıldır. Bunun Kur’ân’dan ve sünnetten delilleri olduğu gibi aklî delilleri de vardır.

Kur’ânî deliller: **a)** “Eğer (Peygamber) bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, elbette onu kudretimizle kısıvrak yakalardık. Sonra da onun can damarını koparırdık.”⁵⁰ **b)** “...De ki, onu kendi keyfime göre değiştirmem benim için olacak bir şey değildir! Ben ancak bana vahyolunana ittiba ederim...”⁵¹ **c)** “O (Peygamber) hevâsından konuşmaz. O (Tebliğ ettiği Kur’ân) ancak vahyolunan bir vahiydir.”⁵² Şayet ilk âyetleri böyle olan Necm Sûresi’ni okurken garânikten bahseden cümleleri ona karıştırmış olsa, -hâşâ- Allah’ın yalan söylediği çıkardı ortaya. Bu ise bir Müslümanın söyleyeceği şey değildir. **d)** “Az kalsın bize vahiy dışında başka bir şeyi yalan yere isnat edesin diye, sana vahyettiğimiz (âyetler) konusunda seni fitneye düşürecek ve ancak o takdirde seni dost edineceklerdi.”⁵³ Âyette geçen “كَادُوا” (كَاد) kelimesi, “neredeyse olacaktı”, “az kalsın olacaktı” mânalarını ifade eder, dolayısıyla böyle bir şeyin olmadığını belirtir. **e)** “Eğer sana sebat vermemiş olsaydık, neredeyse sen de onlara bir parça meyledecektin.”⁵⁴ Âyette geçen “لَوْلَا” kelimesi, kendi dışındaki bir şeyin yokluğundan dolayı o şeyin de olmayacağını ifade eder. Yani şayet sana sebat vermemiş olsaydık az daha meyledecektin, ancak sebat verdik ve sen meyletmedin. Dolayısıyla bu âyet Hz. Peygamber’in (sas) kâfirlere ve onların arzularına az bir meylinin bile oluşmadığına delildir. **f)** “...Biz onu (Kur’ân’ı) senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık (parça parça indirdik) ve onu tane tane (ayırarak) okuduk.”⁵⁵ **g)** “Sana (Kur’ân’ı) okutacağız ve sen asla unutmayacaksın!”⁵⁶

Hadîs ilmi açısından deliller: **a)** Muhammed b. İshak b. Huzeyme’ye bu kıssanın sorulduğu ve onun, “Bu zındıkların uydurmasıdır.” dediği rivâyet olunmuştur. **b)** İmam Beyhakî kıssanın râvîleri açısından problemlili olduğunu ve nakil yönünden sabit olmadığını belirtmiştir. **c)** Buhârî, Hz. Peygamber’in (sas) Necm Sûresi’ni okuduğunu ve sonunda Müslüman, müşrik, ins, cin her kim varsa hepsinin secde ettiğini rivâyet etmiştir ve bu hadîsin metninde garânikle ilgili bir şey yoktur. **d)** Buhârî’nin de nakletmiş olduğu bu hadîs birçok tarikle gelmiş ancak hiçbirinde garânikten söz edilmemiştir.

Aklî deliller: **a)** Kim Hz. Peygamber’in (sas) putları ta’zîm etmesini caiz görürse küfre girmiş olur. Zira kesinlikle malumdur ki onun en büyük gayesi

50 Hâkka, 69/44-46.

51 Yûnus, 10/15.

52 Necm, 53/2-3.

53 İsrâ, 17/73.

54 İsrâ, 17/74.

55 Furkân, 25/32.

56 A’lâ, 85/6.

putların batıl olduğunu göstermektedir. **b)** İlk zamanlarda Hz. Peygamber'in (sas) müşriklerin eziyetlerinden emin bir şekilde Ka'be'de namaz kılıp Kur'an okuması mümkün olmuyordu. Bazen müşriklerin O'na fiziksel müdahaleleri de oluyordu. Ancak müşrikler gece vakti Ka'be'nin civarında değilken veya تنها zamanlarda namaz kılıyordu. Bu durum söz konusu rivâyetlerin asılsız olduğunu gösterir. **c)** Müşriklerin Hz. Peygamber'e (sas) düşmanlıkları o kadar büyüktü ki, ani ve bir iki cümlelik bir kıraatle onun putları övdüğüne kanaat getirmeleri, araştırmadan bunu kabul etmeleri ve onunla beraber secdeye kapanmaları mümkün değildir. **d)** "...Oysaki Allah şeytanın ilka ettiğini giderir (iptal eder) sonra da kendi âyetlerini pekiştirip sabit kılar..."⁵⁷ âyetine göre Allah'ın muradı, şeytanın ilka ettiği sözleri izâle ederek ayetlerini sapasağlam kılmaktır. O halde önce şeytanın müdahalesine izin verip daha sonra onun sözlerini âyetlerin arasından izâle etmek yerine şeytanı bu müdahaleden men ederek böyle bir teşebbüse izin vermemesi daha önceliklidir. **e)** Bu konudaki en kuvvetli izah da şudur: Şayet biz, Hz. Peygamber'in (sas) lisanına şeytan tarafından ilka edilmiş olduğu görüşünü câiz görseydik, onun şeriatına dair güven ortadan kalkmış olurdu. Yani İslam'ın her bir hüküm ve kanunu hususunda da böyle bir durumun olabileceğini kabul etmiş olurduk. Öte yandan bu durum Yüce Allah'ın, "Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer yapmazsan, risâletini tebliğ etmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır."⁵⁸ buyruğunu da boşa çıkarıp iptal etmiş olurdu. Çünkü aklen, vahyi eksiltmek ile ilavede bulunmak arasında fark yoktur.

16

Bütün bu izahlar ile, icmâlen anlamış oluyoruz ki bu kıssa uydurmadır. En fazla, "Müfessirlerden bir topluluk bu kıssayı zikretmiştir." denebilir. Ancak onların nakletmesi tevâtür derecesine ulaşmış değildir. Haber-i vâhid ise mütevâtir olan akli ve nakli delillerin karşısında duramaz.⁵⁹

Kurtubî (v. 671/1273) garânikle ilgili rivâyetlerin bazılarını aktardıktan sonra bunların sıhhatli olmadığını, Buhârî, Müslim ve sâir meşhur musanniflerin bu tür haberlere eserlerinde yer vermediklerini belirtir. Kurtubî, Hz. Peygamber'in (sas), getirdiği dine muhalif olarak kasten, hatayla, unutarak veya şaşırıp karıştırarak herhangi bir şey söylemekten korunmuş olduğu kanaatindedir. Ona göre söz konusu rivâyetler de sıhhat ehli hiç kimse tarafından tahrîc edilmemiştir. Velew ki sıhhati teslim edilmiş olsa bile şeytanın yaptığı ilkanın Hz. Peygamber'in (sas) dilinden dökülmüş olmadığı kaydıyla tevîl edilmelidir. O, âyetleri tertîl ile okurken, putlardan bahseden âyetin sonunda durduğu zaman şeytan tarafından sesi taklit edilmiştir. Kâfirler de o sözlerin Hz. Peygamber'in (sas) ağızından çıktığını zannederek yaymışlardır. Kurtubî'ye göre Kâdî İyâz'ın (v. 544/1149) kaydettiği bu te'vîl,

57 Hac, 22/52.

58 Maide, 5/67.

59 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihü'l-Cayb*, Dâru İhyai't-Türâsî'l-Arabi, Beyrut, 1998, c. XXIII, ss. 237-238.

söz konusu olay hakkında söylenenlerin en güzeldir.⁶⁰

Beydâvî (v. 685/1286) garânik ile ilgili rivâyetlerin genel çerçevesine kısaca değindikten sonra bunların muhakkik ulema indinde merdud olduğunu; şayet sahih bulunsa bile, bunun ancak imanda sabit olanlarla hemen sarsıntıya uğrayanların birbirinden ayrılması için bir sınama olduğunu belirtir. Müellif, Hac 22/52. âyette geçen “أُمِّيَّة” kelimesinin “kıraat” anlamında olduğunu; şeytanın o kıraate ilka etmesinin ise, sesini yükselterek, işitenlerin Hz. Peygamber’in (sas) okuduğunu zannedecekleri şekilde konuşması olduğunu söyler. Bu da aynı şekilde Kur’ân’ın güvenilirliğine hâle getirdiği için reddedilmiştir. Nitekim şeytanın böyle bir müdahalesi olsa ve sonra Allah tarafından giderilip izâle edilse bile, bu müdahale durumunun tekrarlanma ihtimaline binâen vahyin güvenliği konusunda sürekli bir tevehhüm ve şüphe var olacaktır.⁶¹

Nesefî (v. 710/1310) de diğer müfessirler gibi Hac 22/52. âyeti tefsirinde, garânik olayını rivâyetlerde geçtiği şekliyle kısaca aktarır ve bunun kabul edilebilir olmadığını bütün ihtimalleri sıralayarak şöyle izah eder: **a)** Hz. Peygamber (sas) bu sözleri kasten ve bilerek söylemiş olamaz. Bu câiz olmadığı gibi küfürdür. Zira O, putları yermek için gönderilmiştir methetmek için değil. **b)** Şeytan bu sözleri Hz. Peygamber’e (sas) cebren söylemiş de olamaz. Çünkü “Şurası muhakkak ki benim kullarım üzerinde senin hiçbir nüfuzun olmayacaktır.”⁶² âyetine göre bu imkân dâhilinde değildir. Şeytan başkasına zorla bir şey yaptırılmaz. Alelâde kullarda bile durum böyleyse Hz. Peygamber’e (sas) zorla bir şey yaptırması asla mümkün olamayacaktır. **c)** Hz. Peygamber’in (sas) hata ve dalgınlıkla bu cümleleri telaffuz etmesi de kabul edilemez çünkü onun hakkında tebliğ esnasında böyle bir yanlışlık ve gaflet hali câiz değildir. Eğer câiz olsa sözlerinin güvenilirliği ortadan kalkardı. Kaldı ki Yüce Allah Kur’ân hakkında, “Ona (Kur’ân’a) ne önünden ne de ardından batıl yaklaşamaz”⁶³ ve “Hiç kuşku yok ki bu zikri (Kur’ân) muhakkak biz indirdik ve onu muhafaza edecek olan da yine biziz biz!”⁶⁴ buyurmaktadır.

Bu ihtimallerin bâtil olduğu ortaya çıkınca tek bir ihtimal kalır ki o da sudur: Hz. Peygamber (sas) Necm sûresini okurken putlardan bahseden âyeti okuduktan sonra durduğu sırada, şeytan garânikten bahseden cümleleri hiç vakit kaybetmeden ortaya atmış, bazıları da o sözleri Hz. Peygamber (sas) okudu zannetmiştir. Nitekim şeytan Hz. Peygamber (sas) zamanında hem konuşur hem de onun kelâmını işitirdi. Şeytanın Uhud Savaşı esnasında, “Muhammed öldürüldü” diyerek bunu yaydığı rivâyet edilmektedir. Bedir

60 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmî’l-Kur’ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî/İbrâhîm Atfîş, Dâru’l-Küttübî’l-Misriyye, Kâhire, 1964, c. XII, ss. 81-86.

61 el-Kâdî Nâsîrüddîn el-Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar’âşî, Dâru İhyâi’t-Türâs, Beyrut, 1997, c. IV, s. 74.

62 İsrâ, 17/65.

63 Fussilet, 41/42.

64 Hicr, 15/7.

Savaşı sırasında ise “Bugün insanlar arasında sizi yenecek kimse yoktur, ben de sizin yanınızdayım (yardımcınızım)”⁶⁵ demiştir.⁶⁶

Ebû Hayyan (v. 745/1345), Zemahşerî ve İbn ‘Atıyye gibi birçok müfessirin garânîk olayından bahsettiklerini hatta bu konuda sözü bayağı uzattıklarını teessüfle kaydeder. Oysaki ona göre böyle bir hadisenin vukuu, değil ismet sıfatı taşıyan Hz. Peygamber (sas) hakkında, O’na mensup olan sıradan bir mümin hakkında bile câiz değildir. Bu çerçevede garânîk kıssasının tamamen bâtil olduğunu vurgulayan Ebû Hayyan, Fahrüddîn er-Râzî’nin ayrıntılı olarak değindiği naklî ve aklî delilleri daha mücmel bir biçimde sıralamıştır. Bu tutumuyla, -tahmin edileceği gibi- Hac 22/52. âyeti garânîk olayından bağımsız tefsir eden müfessire göre âyet, kavimlerinin imana gelmesini aşırı bir istekle arzulayan resûl ve nebîlerden bahsetmektedir. Hiçbirisi yoktur ki, şeytan onların rağmına küfrü süsleyerek kavimleri arasında yaymış ve onların kalplerine şüphe ilka etmeye çalışmış olmasın. Hz. Peygamber de (sas) önceki kutlu elçiler gibi kendi kavminin hidâyetini çok isterken, Nadr b. el-Hâris gibi şeytanlar onun kavmi ve diğer kabilelerden onunla görüşmeye gelen heyetler içinde şüphe ve fitneyi atıp yayarak onları İslam’dan uzaklaştırmaya çalışıyordu. Dolayısıyla 52. âyette şüphenin ilka edilmesi fiili (بَلَّغِي) şeytana nispet edilmiştir. Nitekim insî şeytanları kışkırtarak harekete geçiren; “(İblis) ‘Senin mutlak kudretine ant olsun ki, onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların hariç, muhakkak ki hepsini kışkırtıp azdıracağım’ dedi.”⁶⁷ âyetlerinde de beyan edildiği gibi şeytanın ta kendisidir.⁶⁸

18

İbn Kesîr (v. 774/1373) müfessirlerin çoğunun garânîk olayından, Kureyş müşriklerinin İslam’a girip Hz. Peygamber’e (sas) ittiba ettiği haberinin Habeşistan’a ulaştığından, bunun üzerine muhacirlerin bir kısmının döndüğünden bahsettiğini söyler. Söz konusu rivayetlerin tamamının, senesinde kopukluklar bulunan sıhhsiz haberler olduğunu belirten müfessir, bunların içinde muttasıl senetle gelen hiçbir rivayet göremediğini ekler. İbn Kesîr kendi tefsirinde özellikle Taberî ve İbn Ebî Hâtim’in aktardığı rivâyetlerden gerekli gördüklerine yer vermiştir. Müellif, İbn İshâk ve Beyhakî’nin konuya yaklaşımlarını da naklettikten sonra Beğavî’nin kaydettiği soru ve cevaptan bahseder. Ona göre Beğavî’nin kaydettiği farklı cevaplar içinde “en latîfî”, şeytanın kendi cümlelerini Hz. Peygamber’in (sas) kıraati arasına karıştırmak istediği şeklindeki cevaptır. Yani garânikle ilgili cümleleri zikreden şeytandır ancak müşrikler bunu Hz. Peygamber’in (sas) okuduğunu zannetmiştir.⁶⁹

65 Enfâl, 8/48.

66 Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, Dâru'l-Kelîmü't-Tayyib, Beyrut, 1998, c. II, ss. 447-448.

67 Sâd, 38/82-83.

68 Ebû Hayyân Muhammed Yûsuf b. Ali b. Yûsuf el-Endelûsî, *el-Bahru'l-Muhît fî't-Tefsîr*, thk. Sıdkı Muhammed Cemîl, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1999, c. VII, s. 526.

69 İbn Kesîr Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kureşî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed Selâme, Dâru't-Taybe, Beyrut, 1999, c. V, ss. 387-389.

İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1448) bu konu üzerinde incelikte duran âlimlerden biridir. İlgili haberlerin geldiği rivâyet tarihlerinin çokluğunun, hadisenin aslının yaşanmış olduğuna delâlet ettiğini belirten müellif, yaptığı detaylı tahlilin sonucunda; rivâyetlerde yer alan “ألقى الشَّيْطَانُ عَلَى لِسَانِهِ: Şeytan onun diline ilka etti” şeklindeki anlatımın zâhiri üzere anlaşılması gerektiğine vurgu yapar. Zira Hz. Peygamber’in (sas) kasten veya yanlışlıkla Kur’ân’dan olmayan bir sözü ona ilave etmesinin caiz ve mümkün olmadığını söyler. Dolayısıyla ulemâ farklı açıklamalar yapma ihtiyacı duymuştur. Müellifin sıraladığı bu izâhâtı maddeler halinde şöyle zikredebiliriz:

a) Garânik ile ilgili sözlerin, Hz. Peygamber’in (sas) uyuklama gibi bir dalgınlık halinde lisanından döküldüğü ve bunun farkında olmadığı söylenmiştir. Bu görüş sıhhatli bulunmamış ve caiz olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Nitekim şeytanın uykuda bile ona hâkim olması mümkün değildir. **b)** Şeytanın zorlamasıyla Hz. Peygamber’in (sas) istem dışı olarak bu sözleri söylediği ihtimali öne sürülmüştür. Bu iddia ise şeytanın dilinden hikâye edilen “وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ : ...Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu...”⁷⁰ âyetiyle reddedilmiştir. **c)** Müşriklerin daha önce putlarını bu şekilde övdüklerini, onların bu sözlerinin Hz. Peygamber’in (sas) hafızasına bir şekilde takıldığı söylenmiştir. Kezâ bu görüş de yukarıdaki görüşlerin reddine gerekçe teşkil eden sebeplerle reddedilmiştir. **d)** Bunlar kâfirlere azarlama sadedinde söylenen sözlerdir. Murada delâlet eden bir karine olduğu takdirde bu tahmin caiz görülmüştür. Özellikle o zamanlar namazda konuşmak caizdi. **e)** Hz. Peygamber (sas) sûreyi okurken, müşrikler putları zemmeden âyetlerin geleceğinden korkarak her zamanki adetleri üzere⁷¹ Hz. Peygamber’in (sas) tilâveti içine kendi sözlerini karıştırmak istemişlerdir. İşte onları bu davranışa iten şeytan olduğu için, bu karıştırma şeytana nispet edilmiştir. Yahut “şeytan”la kastedilen insî şeytanlardır. **f)** Âyet metninde yer alan “الغُرَابِيُّ الْعُلَى” ifadesiyle kastedilen meleklerdir. Kâfirler, “Melekler Allah’ın kızlarıdır.” der ve onlara ibadet ederlerdi. Onların bu kanaatleri “Erkek sizin de dişi mi O’nun (Allah’ın)?”⁷² âyetiyle reddedilmiştir. Ancak müşrikler bu sözü duydukları zaman onu kendi putlarına teşmil edip, “Putlarımızı yüceltti ve onlardan hoşnut oldu!” demişlerdir. Ardından Yüce Allah bu iki kelimeyi (الغُرَابِيُّ الْعُلَى) nesh ederek âyetlerini muhkem kılmıştır. **g)** Hz. Peygamber (sas) Kur’ân’ı tertil ile okuyorken, şeytan fırsatını kollayarak onun durduğu yerlerden birinde, O’nun sesini taklit ederek garânikle ilgili sözleri söyleyivermiştir. Hz. Peygamber’in (sas) yakınında olanlar ise o sözleri O’nun sözleri zannederek yaymışlardır. Bu şıkta ifade edilen görüş İbn Hacer’e göre öne sürülen yorumların en güzelidir.⁷³

Celâlüddîn es-Suyûtî (v. 911/1505), *ed-Dürri’l-Mensûr* adlı tefsirinde

70 İbrâhim, 14/22.

71 Bkz. Fussilet, 41/26.

72 Necm, 53/21.

73 Ebu’l-Fadl Şihabüddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü’l-Bârî alâ Sahîhi’l-Buhârî*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1379/1959, c. VIII, ss. 439-440.

başta Taberî ve İbn Ebî Hâtim olmak üzere kendinden önceki ulemânın ulaşabildiği bütün rivâyetleri ayrıntılı olarak bir araya getirmiştir.⁷⁴ Müellif bu eserinde, naklettiği rivâyetlerle ilgili kendi fikirlerini belirtmemektedir. Esbâb-ı nüzulle ilgili *Lübâbu'n-Nukûl* adlı eserinde ise rivâyetlere kısaca değinen Suyûtî, Taberî, İbn Ebî Hâtim ve İbnü'l-Münzir'in sahih senetle Saîd b. Cübeyr'den aktardığı haberi nakleder. Buna göre Hz. Peygamber (sas), şeytan tarafından diline ilka edilen cümleleri okumuştur. Hac 22/52. âyetin nüzul sebebi budur. Ona göre, söz konusu olayın bu kadar fazla tarikle nakledilmesi onun bir aslının var olduğunu göstermektedir; kaldı ki Taberî'nin kaydettiği nakillerden ikisi mürsel olsa bile sahihtir. Bunların ilki Ebû Bekir b. Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişam'dan ez-Zührî; ikincisi ise Ebu'l-Âliye'den Dâvud b. Ebî Hind tarikiyle gelen rivâyetlerdir. Ona göre İbnü'l-'Arabî ve Kâdî İyâz'ın söz konusu rivâyetlerin tamamı için "bâtıldır" demeleri ise itibar edilecek bir tespit değildir.⁷⁵ Ne var ki Suyûtî'nin İbn Hacer'in görüşüne yer vermiş olması, onun da İbn Hacer gibi düşündüğü zannına yol açmış,⁷⁶ fakat bu tespit isabetli değildir.

Ebû's-Suûd (v. 982/1574) sair müfessirler gibi Hac sûresi tefsirinde, 52. âyetin nüzûl sebebi olarak kıssaya değinmiştir. Konuyu oldukça mücmel geçen müellif, muhakkik ulemânın şeytanın ilkasıyla Hz. Peygamber'in (sas) kıraat etmesi durumunu merdud gördüğünü belirtir. Şayet bu durum sahih olsa bile, imanda sâbit olanlarla tereddütte olanları birbirinden ayırmak için bir imtihan vesilesi olarak değerlendirilmelidir. Müellif, şeytanın sesini yükselterek okuması ihtimalinin de reddedildiğine, çünkü bunun da Kur'ân'ın sağlamlığına hâlel getireceğine dikkat çeker. Ona göre bu âyet, peygamberlerin sehiv yapmasının ve şeytanın vesvesesine maruz kalmasının câiz olduğuna delâlet etmektedir.⁷⁷

Diğer müfessirler gibi Bursevî (v. 1127/1715) de Hac sûresi 52. âyetin tefsirinde rivâyetlere mücmelen değinmiştir. Âyetteki neshin hüküm neshi değil, lugavî nesh olduğunu belirten müellif, Allah'ın şeytan tarafından müşriklerin kulaklarına ilka edilen cümleleri nesh edip âyetlerini sağlam kıldığını söyler. Zaten ihlaslı müminler indinde bu sözlerin bâtil olduğu âşikârdır. Müellif böyle bir durumun, insanları putlardan men etmek için gönderilen âyetlerin kıraati esnasında olmasını ise imtihan ve sınamaya bağlar.⁷⁸ Necm sûresi tefsirinde konuya tekrar değinen Bursevî, bu sûrenin nübüvvetin beşinci yılında indiğini, açıktan ilan edilerek okunan ilk sûre olduğunu, müminlerin kendileriyle beraber secde eden müşriklere şaşırdığını, çünkü şeytanın garânikten bahseden kelimeleri müşriklerin kulaklarına ilka ettiğini, onların bunu Kur'ân'dan zannettiğini, müminlerin ise bunu

74 Bk. Celâlüddîn es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., c. VI, ss. 65-69.

75 Celâlüddîn es-Suyûtî, *Lübâbü'l-'Ukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., c. I, s. 136.

76 Bk. Cerrahoğlu, "Garânik", c. XIII, s. 363.

77 Muhammed b. Muhammed b. Mustafa Ebû's-Suûd el-İmâdî, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, ts., c. VI, ss. 113-114.

78 İsmail Hakkı b. Mustafâ el-İstanbulî el-Haneftî el-Halvetî el-Bursevî, *Rîhu'l-Beyân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., c. VI, ss. 49-50.

duymadığını söyler.⁷⁹

3. Garânikle İlgili Rivâyetlerin Son Dönemdeki Yansımaları

Şevkânî (v. 1250/1834) Hac 22/52. âyetin sebab-i nüzulü olarak zikredilen garânik olayına kısaca değindikten sonra, rivâyetlerin sahih olmadığı gibi hiç bir yönden sabit de olmadığını belirtir. Müellif böylece Hz. Peygamber'in (sas) tebliğ vazifesine şeytan tarafından müdahalenin mümkün olmadığı kanaatini peşinen belirttikten sonra, muhakkik alimlerin sahih olmayan hatta bâtil olan bu aktarımları Kur'ân'a arz ettiklerinin altını çizer. Râzî'nin tefsirinde olduğu gibi âyetlerden, hadis ulemasının sözlerinden birtakım delilleri ve diğer bazı müfessirlerin yaklaşımlarını kaydeden Şevkânî, konuyla ilgili yaptığı uzun açıklamalarda tahrîç edilen rivâyetlere, öne sürülen çeşitli ihtimallere eserinde yer vermiştir. Sonuç olarak ilgili rivâyetlerin ya mürsel ya munkat' olduğunu belirten müellif bunların hiçbir delil ifade etmediği kanaatini yineler.⁸⁰

Âlûsî (v. 1270/1854) Hac 22/52. âyetin Hz. Peygamber'i (sas) teselli etmek için indirilmiş olduğu ve âyette şeytanın kâfirlerin kalplerine şüphe ve fitne atmasından bahsedildiği görüşündedir. Nitekim "...Doğrusu şeytanlar kendi dostlarına, sizinle mücâdele etmeleri için fısıldayıp telkîn ederler..."⁸¹ ve "Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kılmışızdır. (Bunlar), aldatmak için birbirlerine süslü/yaldızlı sözler fısıldarlar..."⁸² gibi âyetler de aynı eksendedir. İmam Mâturîdî'nin verdiği örnek âyetleri Âlûsî'nin de kaydettiği görülmektedir. Örneğin kâfirlerin kulluk ettikleri bâtil mabutlarla birlikte cehenneme gireceklerinden bahseden âyete⁸³ karşı müşriklerin "O zaman İsa, Üzeyir ve melekler de cehennem odunu olacak çünkü onlara da tapılıyor!" demeleri şeytanın onların kalplerine attığı bu tür fitnelerin ürünüdür. Yüce Allah ise şeytanın fitnelerini, kendi yüce katından peygamberlerine yardımıyla gidererek sürekli boşa çıkarır. Dolayısıyla bu âyetin nüzulünün, şeytanın Hz. Peygamber'in (sas) tebliğine müdahale etmesi olayıyla bir ilgisi bulunmamaktadır.⁸⁴

Elmalılı Hamdi Yazır (v. 1942) konuyu Necm sûresinin tefsirinde ele alır. Müellife göre Taberî ve Zemahşerî gibi müfessirler kendilerine yakışmayacak tarzda zayıf bir nakli eserlerinde aktarmışlardır. Nakledilen rivâyetleri sorgulamadan alan müfessirlere göre bu durum, ilâhi vahyin, şeytanın taarruzuna karşı kuvvetini ve korunmuş olduğunu gösteren bir hadisedir. Dolayısıyla onlar buna itiraz etmeyip makul bulmuşlardır. Muhammed İbn İshâk, Beyhakî, Ebû Hayyan gibi muhakkik âlimlerin söz

79 Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, c. IX, s. 209.

80 Muhammed b. Ali el-Yemenî eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut, 1992, c. III, ss. 546-548.

81 En'âm, 6/121.

82 En'âm, 6/112.

83 Enbiyâ, 21/98.

84 Şihâbüddin Mahmud b. Abdillâh el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meanî fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, thk. Ali Abdülbârî 'Atıyye, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, c. IX, ss. 167-177.

konusu rivâyetleri reddetmiş olduğunu kaydeden Elmalılı, kendi fikrini de şöyle açıklar: Putları kuğu kuşlarına (garânîk) benzeterek öven cümleler, müşriklerin önceden beri Ka'be'yi tavaf ederken söyleyegeldikleri bir şeydi. Rivâyetlere muhtelif şekillerde yansımış olması buna delâlet eder. O halde garânikten bahseden cümleler esas itibariyle şeytanın müşriklere yaptığı bir ilkadır. Yine aynı sûrenin başında, "O (Peygamber) hevâsından konuşmaz. O (tebliğ ettiği Kur'ân) ancak vahyolunan bir vahiydir."⁸⁵ âyetleri okunup dururken, Hz. Peygamber'in vahyi tebliğinde şeytânî bir ilkanın müdâhil olamayacağına asla şüphe yoktur.

Elmalılı'nın Kur'ân'ın üslubu açısından yaptığı tahlil ise şöyledir: Kur'ân'ın pek çok yerinde kâfirlerin, müşriklerin ve şeytanların sözleri hikâye edilmektedir. Şayet garânikten bahseden cümlelerin, onların sözlerini hikaye etmek babından olduğu varsayılrsa, "Onlar (putlar), sizin ve babalarınızın takmış olduğu birtakım isimlerden başka bir şey değiller! Allah ise onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Onlar (müşrikler) ancak bir zanna ve nefislerin arzu ettiği şeye uyuyorlar. Oysa ant olsun ki Rab'lerinden onlara bir hidâyet kaynağı (Hz. Peygamber/Kur'ân) gelmiştir."⁸⁶ âyetinden hemen önce zikredilmiş olması gerekirdi. Oysaki rivâyetlerde putları öven cümlelerin, "Siz Lât'ı ve Uzzâ'yı gördünüz mü? Diğer üçüncü olan Menât'ı da (gördünüz mü? [Onlar hakkında ne dersiniz?])."⁸⁷ âyetlerinden sonra telaffuz edildiği söylenmektedir. Halbuki hemen sonraki "Erkek sizin de dişi mi O'nun (Allah'ın)? Öyleyse bu çok insafsızca bir taksim!"⁸⁸ âyetlerinde bir azarlama ve kınama söz konusudur. Bu da söz dizimindeki ahengi bozmaktadır. Övgünün hemen ardından nasıl olur da tahkir gelir?⁸⁹

İbn Âşur (v. 1973), sünnet bilgisi zayıf bir kısım müellifler ve tuhaf rivâyetleri iyice tahlil etmeksizin aktarmayı seven bazı müfessirler tarafından Hac 22/52. âyetle ilgisi olmayan bir takım nakillerin yapılmış olduğu görüşündedir. Öyle ki bununla hem söz konusu âyetin mânâsı hem de ilgili olduğu iddia edilen Necm sûresinin anlamı bozulmaktadır. O, diğer birçok müfessir gibi bu rivâyetlerin zayıf olduğunu, hiç birinin sahâbeye dayanmadığını, İbn Abbâs'a nispet edilen haberin de senedinin sıhhatli olmadığını söyler. Zira Necm sûresi indirildiği zaman İbn Abbas Hz. Peygamber'in (sas) meclisinde değildi. Kaldı ki garânikle ilgili âhad haberler Hz. Peygamber'in (sas) korunmuş olmasına (ismet sıfatına), dolayısıyla usûlü'd-dîn açısından İslam'a muhaliftir. Bu haberlerin yalan olduğuna delil olarak sadece "O (Peygamber) hevâsından konuşmaz."⁹⁰ âyeti bile yeterlidir. Şayet garânîk olayı sika râvilerce nakledilmiş olsaydı bile reddi veya te'vîli

85 Necm, 53/2-3.

86 Necm, 53/23.

87 Necm, 53/19-20.

88 Necm, 53/21-22.

89 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili: Türkçe Tefsir*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, 1979, c. VII, ss. 4597-4598.

90 Necm, 53/3.

gerekirdi. Kaldı ki bu denli zayıf ve temelsiz isnatlar nasıl olur da vaki imiş gibi kabul edilebilir? Eğer bu hadise asıl itibariyle yalan olmasaydı, “Lât ve Uzzâ’dan bahsedilmesini fırsat addeden bazı müşrikler garânikle ilgili sözleri uydurup kendileri gibi kâfirlerin yakınlığını kazanmak, imanı zayıf olanların kalplerine ise şüphe atmak için yaymışlardır.” şeklinde te’vîl edilebilirdi.

İbn Âşur, Elmalılı’nın tespitine benzer bir tarzda, rivâyetlerin tamamında Hz. Peygamber’in (sas) sûreyi sonuna kadar okuduğu, secde âyetinden dolayı secde ettiği, müşriklerin de putları övüldüğü için bu secdeye iştirâk ettiklerinin aktarıldığını belirtir. Halbuki şeytanın, “Siz Lât’ı ve Uzzâ’yı gördünüz mü? Diğer üçüncü olan Menât’ı da (gördünüz mü? [Onlar hakkında ne dersiniz?]).”⁹¹ âyetlerinden sonra müdahale ve ilka ettiği söylenmektedir. Bu doğru varsayılrsa bile daha sonra, yani “Erkek sizin de dişi mi O’nun (Allah’ın)? Öyleyse bu çok insafsızca bir taksim! Onlar (putlar), sizin ve babalarınızın takmış olduğu birtakım isimlerden başka bir şey değiller! Allah ise onlar hakkında hiçbir delil bir indirmemiştir. Onlar (müşrikler) ancak bir zanna ve nefislerin arzu ettiği şeye uyuyorlar. Oysa ant olsun ki, Rab’lerinden onlara bir hidâyet kaynağı (Hz. Peygamber/Kur’ân) gelmiştir.”⁹² âyetlerinde putlar yine tahkir edilmiştir. Ayrıca sûrenin sonuna kadar olan diğer âyetlerde de müşriklerin inançları ve davranış tarzları tezyifle reddedilmiştir. Pekiyi onlar sûreyi sonuna kadar dinledikleri halde, nasıl putlarının methedildiğini zannetmiş ve secdeye kapanmış olabilirler? Bu itibarla Buhârî’nin *Sahîh*’i gibi makbul eserlerde garânikten bahsedilmeksizin, Necm sûresinin sonunda müşriklerin de müminlerle beraber secde ettiğinden bahseden rivâyetlerin bulunması İbn Âşur’a göre müelliflerin yapmış olduğu bir karıştırmadan ibarettir.

Müellife göre sûrelerin nüzulü hakkındaki bilgiler bakımından da garânikle ilgili rivâyetlerin asılsız olduğu söylenebilir. Zira Necm sûresi Mekke döneminin ilk yıllarında inen sûrelere aittir. Hac sûresinin ise bir kısmı Mekke döneminin sonlarında bir kısmı Medîne döneminin başlarında nâzil olmuştur. Şayet Hac 22/52. âyeti garânik hadisesinden sonra teselli olsun diye indirildiyse araya bu kadar zamanın girmesi nasıl mümkün olabilmıştır? Yine söz konusu rivâyetlerde, secde eden müşriklerin İslam’a girdiklerini sanan Habeşistan muhacirlerinden bir grubun geri döndükleri söylenmiştir. Oysa Necm sûresinin nüzulüyle muhâcir grubun Mekke’ye rücuu arasında da çok büyük bir zaman aralığı bulunmaktadır. Ayrıca İbn Âşur’a göre Hac sûresi 52. âyette geçen “كَمَنَّى” fiilinin “kıraat etti”, “أَمْنِيَّة” lafzının ise “kıraat” anlamında olduğuna dair iddianın katiyeti bulunmadığı gibi, Arap dilinde buna delil olacak apaçık bir örnek de yoktur.⁹³

Ebu’l-A’lâ el-Mevdûdî (v. 1979), tefsirinde garânik olayıyla ilgili yorumların neredeyse tamamına değinerek uzun bir bilgilendirme yapar.

91 Necm, 53/19-20.

92 Necm, 53/21-23.

93 Muhammed et-Tâhir İbn Âşur et-Tûnusî, *Tefsîrü’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, Dâru’t-Tûnusiyye, Tunus, 1984, c. XVII, ss. 303-307.

Müellif kıssanın uydurma olduğu görüşündedir. Ona göre, yaşandığı söylenen garânîk olayıyla İsrâ 17/73-75. âyetleri arasında beş-altı yıl, Hac 22/52. âyeti arasında sekiz-dokuz yıl vardır. Dolayısıyla bunların söz konusu olayla ilgisi olamaz. Kaldı ki bu âyetlerin bağlam itibarıyla de garânikle ilgisi yoktur. Sibak ve siyakıyla incelendiğinde İsrâ 17/73. âyette, Hz. Peygamber'in (sas) kâfirlerin fitnelere aldandığı iddiasının reddedildiği görülür. Hac 22/52. âyette ise tahrife karşı bir teselli etme durumu vardır. Öte yandan Necm sûresine eklendiği söylenen garânîk cümleleri, öncesi ve sonrasıyla birlikte okunduğunda ortaya değil Allah'a, sıradan bir beşere bile isnat edilemeyecek kadar anlamsız ve saçma bir hitap çıkmaktadır. Mevdûdî sahîh hadîs kaynaklarında yer alan secde hadisesinin ise doğru olduğunu, bunda bir garipliğin olmadığını belirtmiştir. Muhtemelen müşrikler Kur'ân'ın eşsiz hitabı karşısında secde etmişler. Daha sonra ise mağlubiyetlerini gizlemek için "Muhammed putlarımızı övdü, onun için secde ettik!" diye bir yalan uydurdular.⁹⁴

Muhammed Hamîdullah (v. 2002) garânîkle ilgili cümlelerin hakikaten âyet olduğunu ve daha sonra neshedildiğini savunmuştur. Ona göre Necm sûresinin bu âyetleri putlarla istihzâ eder bir mahiyettedir. Yani müşrikler putları yüce kuğu kuşları şeklinde gördükleri ve onların şefaatlerini umdukları için onların bu düşünceleriyle alay edilmiştir. Kastedilen aslında, "Eh işte görüyor musunuz Lât'ı ve Uzzâ'yı ve şu diğer üçüncüleri olan Menat'ı? Acaba bunlar gerçekten ulu tanrılar mıdır? Ve onların araya girip şefaatte bulunmalarından hiç ümitvâr olunur mu?" şeklinde bir olumsuz mânadır. Ancak söz konusu metinde lafzen soru edatı bulunmadığı için bunun olumlu bir cümle değil müşriklere istihzâ ile sorulan bir soru cümlesi olduğu ancak okuyan kimsenin yapacağı tonlama ile belirtilebilir mahiyettedir. Kureyşlilerden biri, şeytanî bir düşünceyle bu ifadeyi olumlu bir cümle tarzında okudu. Müşrikler de Yüce Allah'ın putlara müsade ettiğini ve Hz. Peygamber'in (sas) onları benimsediğini zannettiler. Hz. Peygamber (sas) olan bitenden habersiz, kılmakta olduğu namazının secdesine varınca müşrikler de secde ettiler. Lafzen iki mânaya da gelebilecek söz konusu âyetler, bu yanlış anlaşılmaya sebebiyet verdiği için daha sonra neshedilmiş, onların yerine Necm 53/19-23. âyetler gönderilmiştir.⁹⁵

Türkiye ilahiyat akademiasının, konuyu aynı minvâlde yorumlarla değerlendiren emektar iki ismi olan İsmâil Cerrahoğlu ve Sabri Hizmetli'nin görüşleri de kısaca şöyle belirtilebilir: "Garânîk Kıssası" hicrî II. ve III. yüzyıllarda, rivayetleri alırken eleştirmeci yaklaşımayan, cerh ve tadil etmeye gerek duymayan Müslüman tarihçiler tarafından kayda geçmiş, sonrasında ise maalesef pek çok müellif tarafından benimsenmiştir. Esasen onlar duydukları rivâyetleri gizlemeye gerek görmedikleri gibi, bunların bir kısmının ilerde Müslümanlar aleyhine kullanışlı malzemeler oluşturacağını

94 Bkz. Ebû'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, I-VI, trc. Kurul, İnsan Yayınları, İstanbul, 2005, c. III, ss. 377-383.

95 Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, trc. Salih Tuğ, İmaj, Ankara, 2003, c. II, s. 110.

da idrâk edememişlerdir. Oysaki garânikle ilgili cümleler 20-25 farklı şekilde rivâyet edilmiştir; bunlar birlikte, estetikten, fesahat ve belagatten yoksun olduğu gibi filolojik açıdan da makbul değildir. Râvilerin kimisi sikâ değildir, kimisi cerhedilmiştir. Dahası, garânik hadîsesi için ileri sürülen tarih miladi 615-619 yılları arasındadır. Kıssanın senesinde ise İbn Abbâs ve Saîd b. Cübeyr gibi o tarihlerde henüz çocuk yaşta veyahut doğmamış olan, yani rivâyet yapması mümkün olmayan isimler bulunmaktadır. Her şeyin ötesinde Hz. Peygamber'in (sas) putlardan şefaât umulacağını söylemesi mümkün değildir. Mümkün olsaydı iman edenlerin pek çoğunun irtidad etmeleri gerekir, Yahudi ve Hrsitiyanlar bu sebeple O'na hücum ederlerdi. Oysa bu tür şeyler vuku bulmamıştır. Dolayısıyla söz konusu hadîsenin sübûtu tespit edilememiş olduğu gibi, İslam'a tamamen aykırı oluşu ve sahîh hadîslerde garânikle ilgili bir şeyin bulunmayışı gibi sebepler bu kıssanın asılsız olduğunun bazı delilleridir. Habeşistan'a hicret edenlerden bir kısmının geri dönmesinin sebebi ise Hz. Hamza ve Hz. Ömer gibi büyük kahramanların İslam'a girmesi ve neticede Mekke'de belli bir süre de olsa sükûnetin hâkim olmasıdır.⁹⁶

Bu çerçevede öne sürülmesi mümkün iki tahmin şöyledir: Müşrikler üç büyük putlarının adını âyette duyunca, sürenin geri kalanını beklemeden onların methedildiğini düşünmüş ve öteden beri sürekli tekrar ettikleri garânik cümlelerinin Kur'ân tarafından tasdik edildiğini zannetmişlerdir. Müslümanlar ile birlikte secde etmiş olmalarının sebebi budur.⁹⁷ Hz. Peygamber (sas) Kâbe'de, nâzil olan Necm sûresini okuyarak müminlere namaz kıldırması, secdeye gittiğinde, uzaktan onları izleyen müşrikler de âyetlerde putlarının adı anıldığı için sevinerek onunla birlikte secde etmişlerdir.⁹⁸

4. Hac Sûresi'nin Mekkî-Medenî Olma Durumu

Rivâyet ve görüşlerini ele aldığımız müfessirlerin/müelliflerin büyük çoğunluğu, izahatlarını Hac sûresinin ilgili âyetlerinin Necm sûresinin söz konusu kıraati esnasında yaşanan durumdan sonra nâzil olduğu ön kabulüyle yapmıştır. Bazı müellifler ise Necm sûresinin Mekke döneminin başlarında, Hac sûresinin ise Mekke döneminin sonuyla Medîne döneminin başında nâzil olduğunu ve ikisi arasında uzun yılların geçtiğini öne sürerek bunun yanlış olduğunu belirtmiştir. Bu durum insanın aklına, "Ortada bu kadar bariz bir durum varsa, ömrünü tefsir ilmine hasreden onlarca müfessir bunu nasıl oldu da fark edemedi?" şeklinde bir istifhamı getirmektedir. Tefsir literatürüne bakıldığı zaman Hac sûresinin Medenî olduğu ancak konumuzla ilgili âyetlerinin Mekke'de indiğine dâir rivâyetlerin bulunduğu görülmektedir. Örneğin Yahyâ b. Sellâm (v. 200/815) ve İbn Ebî Zemenîn, Hac sûresinin 52-55. âyetlerinin Mekkî olduğunu, geri kalan kısmının tamamının Medenî

96 Bkz. Cerrahoğlu, "Garanik Meselesinin İstismarcıları", ss. 70-76; Hizmetli, "Garanik Meselesi Üzerine", ss. 40-58.

97 Cerrahoğlu, "Garanik Meselesinin İstismarcıları", ss. 72-73.

98 Hizmetli, "Garanik Meselesi Üzerine", ss. 57-58.

olduğunu belirtmektedir.⁹⁹ Mâverdî, İbn Abbâs'a istinat eden bir rivâyete¹⁰⁰; İbn 'Atıyye ve Ebû Hayyân Katâde'nin rivâyetine dayanarak¹⁰¹; İbn Âşur ise İbn Abbâs, Dahhâk, Katâde ve Hasan'a müsteniden yine aynı âyetlerin Mekkî olduğunu söylemiştir.¹⁰² Kurtubî, cumhura göre Hac sûresinin kısmen Mekkî kısmen Medenî olduğunu, en doğrusunun da bu görüş olduğunu kaydetmiştir. Çünkü sûrenin âyetleri de buna işaret etmektedir. Örneğin ilk âyet "يَا أَيُّهَا النَّاسُ" diye başlamaktadır ve bu, Mekke ehline yapılan türden bir hitaptır.¹⁰³ İbn Âşur ise cumhura göre durumun yukarıda belirtildiği şekilde olduğunu; ancak âyetlerin hangisinin Mekkî hangisinin Medenî olduğunun kesin bir şekilde tayin edilemediğini belirtmektedir.¹⁰⁴ Bu bilgiler bize, müfessirlerin büyük çoğunluğunun garânikle ilgili rivâyetlere dayanarak Necm sûresi ile Hac sûresi arasında kurdukları irtibatın bilgisizlik yahut dikkatsizlik sonucu olmadığını göstermektedir.

Genel Değerlendirme

a) Rivâyet-yorum ilişkisi bağlamında ve garânik olayı örneğinde Mukâtil (v. 150/767), Taberî (v. 310/922), İbn Ebî Hâtim (v. 327/939), Semerkandî (v. 373/973), İbn Ebî Zemenin (v. 399/1008) ve Mâverdî (v. 450/1059) gibi müfessirlere dâir pek bir şey söylenemeyeceği görülmektedir. Zira bunlar rivâyetleri sadece aktarmakla yetinmiş, aralarından bir tercih yapmaya bile gerek görmemiştir. Beğavî (v. 516/1122) bunlar arasında bir adım öne çıkarak ekseriyetin görüşünün, Hz. Peygamber'in (sas) lisanına ilka edildiği yönünde olduğunu, şayet öyleyse bu durumun bir sınama olduğunu belirtmekle yetinmiştir. İbn Ebî Hâtim, tefsirinde genel olarak herhangi bir yorum yahut tercih belirtmemektedir. Taberî genel tefsir tarzına muhalif olarak bu meselede tercih belirtmemiştir. İki müellif de bu konuda kendilerine ulaşan rivâyetleri bir araya toplamakla yetinmiştir. Kronolojik bakımdan en eski olmasıyla bizzat "râvî" sayılabilecek Mukâtil b. Süleyman ise garânik olayını başkasından rivâyet ettiğine dâir herhangi bir lafız kullanmamıştır; ancak iki ayrı sûrenin tefsirinde kıssaya farklı şekillerde yer vermesi ve garânik meselesiyle Kâfirûn sûresinin iniş sebebi arasında bağlantı kurması, farklı ağızlardan işittiği varyantların olduğunu göstermektedir. Mukâtil'in bu tavrı, bazı tefsir müelliflerinin günümüzde beklediğimiz anlamda bir müfessir gibi değil daha çok bir tarihçi gibi davrandığının ve ilk dönemde tefsirin, rivâyetleri zikretmekten ibaret bir ameliye olduğunun göstergesidir. Öyle ki bu denli hassas bir meselede bile kritik ve tenkit etmek şöyle dursun rivâyetler arasında bir tercih bile belirtilmemiştir.

b) İbn Sa'd'ın rivâyetinde söz konusu olaydan sonra İsrâ sûresi

99 Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, thk. Hind Şelebî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, c. I, s. 353; İbn Ebî Zemenin, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz*, c. III, s. 166.

100 Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, c. IV, s. 5.

101 İbn 'Atıyye, *el-Muharrer*, c. IV, s. 105; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd*, c. VII, s. 480.

102 İbn Âşur, *et-Tahrîr*, c. XVII, s. 180.

103 Kurtubî, *el-Câmi'*, c. XXI, s. 1.

104 İbn Âşur, *et-Tahrîr*, c. XVII, s. 180.

17/73-96. âyetlerin indirildiğinden bahsedilmektedir. Ancak Taberî ve İbn Ebî Hâtim'in, daha sonra da onları takip eden Semerkandî ve İbnü'l-Arabî (v. 543/1148) gibi bazı müfessirlerin dışındakiler Hac sûresi 22/52. âyete odaklanarak diğer âyetlerden bahsetmemişlerdir. Taberî'nin ilk zikrettiği nakilde, hadise üzerine İsrâ 17/73-75. âyetlerin indirildiği; ancak Hac 22/52. âyet inene kadar Hz. Peygamber'in (sas) üzüntü ve kederinin geçmediği söylenmiştir. İbn Ebî Hâtim de İsrâ sûresi 17/73. âyetin nüzul sebebi olarak, şeytanın Hz. Peygamber'in (sas) kıraatine yaptığı müdahale rivâyetini nakletmiştir. İki müellifin de bu konuda kendilerine ulaşan rivâyetleri bir araya toplamakla yetindikleri görülmektedir.

c) Mâtürîdî (v. 333/944) Hz. Peygamber'in (sas) garânikle ilgili cümleleri telaffuz etmiş olamayacağını ve ilgili rivâyetlerin sıhhsiz olduğunu bazı aklî ve naklî delillerle ifade etmiş ancak olayın mahiyetiyle ilgili son noktayı koymamıştır. Burada önemli olan husus, yaşadığı erken dönem itibariyle Mâtürîdî'nin, aklî ve naklî deliller ışığında sıhhsiz bulunduğu rivâyetlere karşı geliştirdiği itirazdır. Mâtürîdî sonrası müfessirlerden Cassâs (v. 370/980) durumu, insî yahut cinnî bir şeytanın seslenerek müşrikleri aldatması şeklinde yorumlamıştır. Beyhakî'nin (v. 458/1066) görüşü Cassâs'la aynı minvaldedir. İbnü'l-Arabî'ye (v. 543/1148) göre Hac 22/52. âyet tam aksine Hz. Peygamber'in (sas) garânikten bahseden cümleleri telaffuz etmekten berî olduğunu ortaya koymaktadır. İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201) Hz. Peygamber'in (sas) ismet sıfatıyla böyle bir sözü vahye karıştırmış olmasının imkânsızlığına dikkat çekmiştir.

d) Zemahşerî'ye (v. 538/1143) göre Hz. Peygamber (sas) şeytanın vesvese ilkası sonucu, dalgınlıkla ve yanılarak söz konusu cümleleri okumuştur. Müellif hatanın yapılmasını ismet sıfatına muhalif görmemekte, bununla beraber hata yapıldıktan sonraki tashihi bu sifata bağlamaktadır. İbn 'Atıyye'nin (v. 542/1147) görüşü de aynı minvaldedir.

e) Fahrüddîn er-Râzî'ye (v. 606/1209) gelene kadar müfessirlerin genel anlamda iki görüşü benimsediği görülmektedir. Bunlardan biri Hz. Peygamber'in (sas) garânikle ilgili cümleleri şeytanın ilkasıyla sehven/dalgınlıkla okumuş olduğu yönündedir. Diğeri ise insî yahut cinnî bir şeytan tarafından söz konusu cümlelerin sarf edildiği ve sanki Hz. Peygamber (sas) kıraat etmiş gibi algılandığı şeklindedir. Taberî ve İbn Ebî Hâtim gibi müfessirler rivâyetleri aktarmakla yetinirken; onlardan sonra gelen müfessirler ise adeta bu rivâyetlerin içinden tercihte bulunmuştur. Nitekim garânikten bahseden lafızları Hz. Peygamber'in (sas) değil şeytanın telaffuz ettiğine dâir rivâyeti Taberî nakletmiştir. Kezâ bir müşriğin kalbine ilka edilen sözlerin daha sonra yayılmış olduğuna dâir rivâyet de İbn Ebî Hâtim'in aktarımları arasındadır. Bu çerçevede Râzî'ye gelene kadar, müfessirlerin -açıkça ifade etmeseler de- tercih belirtme dışında konuya ciddi bir katkılarının olmadığını söylemek mümkündür. Rivâyetlerin sıhhsizliğini vurgulama dirâyetini gösteren Mâtürîdî'yi (v. 333/944) bu çerçevenin biraz dışında değerlendirmek gerekmektedir.

İslam'ın genel prensipleri çerçevesinde söz konusu rivâyetleri net bir şekilde reddeden Râzî'nin bu tavrı, meselenin tefsir literatüründe ele alınışı açısından adeta bir dönüm noktası niteliğindedir. Râzî öncesi müelliflerde, söz konusu rivâyetleri kökten reddetme tavrını sadece Ebû Hilâl el-Askerî'de görmekteyiz ki o da bunu âyetin tefsiri sadedinde yapmamıştır. Öte yandan yukarıda belirtildiği gibi Mâtürîdî'nin dirâyeti müsellemlerle birlikte, onun da yine rivâyetlerde resmedilen olayın varlığını bir bakıma kabullenerek bazı teviller yaptığı görülmektedir.

Râzî'nin yaklaşımındaki bir diğer önemli hususun da, Buhârî ve Müslim gibi sahîh hadîs kaynaklarında geçen secde hadisesini garânik olayıyla birlikte değerlendirmeyişi olduğu kanaatindeyiz. Tam aksine bunlar gibi makbul hadîs külliyatlarındaki rivâyetlerde garânikten bahsedilmemesi, Râzî'ye göre garânik kıssasının asılsız olduğunun delilidir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (sas) Necm sûresinin sonunda secde yaptığı, müminlerle birlikte müşriklerin de secde ettiği, sahîh hadîsler ışığında sabittir. Asılsız olan kısım Hz. Peygamber'in garânikle ilgili cümleleri şeytanın ilkasıyla okumuş olduğudur. Râzî'den yaklaşık yedi buçuk asır sonra yaşamış olan İbn Âşur'un garânik rivâyetleriyle birlikte secde olayının anlatıldığı sahîh hadîsleri de reddetmesi bu dengeyi tutturmanın kolay olmadığını göstermektedir.

f) Râzî'nin, kendinden sonraki dönemde önemli etkiler oluşturduğu görülmektedir. Ancak müfessirlerin bir kısmı rivâyetleri tıpkı onun gibi toptan reddederken; diğer kısmı Hz. Peygamber'e (sas) olan müdahaleyi reddederek olayı tevile yönelmiştir. Bu ikinci tavrı tercih eden müfessirlerin daha çok Mâtürîdî çizgisini takip ettiği söylenebilir. Kurtubî (v. 671/1273), rivâyetlerin sıhhatli olmadığını, olsa bile te'vîl edilmesi gerektiğini söyler. Beydâvî (v. 685/1286) garânik ile ilgili rivâyetlerin muhakkik ulema indinde merdud olduğunu belirtir. Ona göre şeytanın böyle bir müdahalesi olsa ve sonra Allah tarafından giderilip izâle edilse bile, bu durum Kur'ân'ın güvenilirliğine hâlel getirecektir. Nesefî'ye (v. 710/1310) göre muhtemel olan tek durum, garânikten bahseden cümleleri şeytanın ortaya atmış olmasıdır. Ebû Hayyan (v. 745/1345) böyle bir hadisenin vukuunu sıradan bir mümin için bile câiz görmez. Ona göre Hac 22/52. âyet, kavimlerinin imana gelmesini aşırı bir istekle arzulayan resûl ve nebîlerden bahsetmektedir ve garânikle ilgisi yoktur. İbn Kesîr (v. 774/1373) en makul ihtimalin, şeytanın kendi cümlelerini Hz. Peygamber'in (sas) kıraati arasına karıştırmak istemiş olması olduğunu belirtir. İbn Hacer'e (v. 852/1448) göre de yapılan yorumların en güzeli, garânikle ilgili sözleri şeytanın söylemiş olduğudur. Ebû's-Suûd (v. 982/1574) detaylı açıklamaya girmeksizin Hz. Peygamber'in (sas) kıraat etmesi durumunun da şeytanın sesini yükselterek okuması ihtimalinin de muhakkik âlimler tarafından reddedildiğini belirtir. Bursevî (v. 1127/ 1715) de diğer birçok müfessir gibi söz konusu elfâzın şeytan tarafından müşriklerin kulaklarına ilka edildiği kanaatindeyiz.

g) Râzî'den üç asır sonra yaşayan Suyûtî'nin (v. 911/1505) bu meseledeki tavrının en az Râzî'nin ki kadar dikkate değer olduğu kanaatindeyiz. Ona göre

söz konusu rivâyetlerin tamamı için “bâtıldır” demenin itibar edilecek bir yanı yoktur. Zira bu kadar çok tarikle gelmesi, olayın bir aslının bulunduğu delildir. Müellifin bu yaklaşımı da rivâyetlerin yorumcular üzerinde ne denli tesirli olduğunu göstermektedir. Zira Hz. Peygamber’in (sas) ismet sıfatıyla ve Kur’ân’ın güvenliğiyle çelişecek kadar önemli bile olsa, birçok tarikle gelmiş olması haberin bir aslının olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Esasen özellikle Mukâtil, Taberî, İbn Ebî Hâtim, Zemahşerî, İbn ‘Atıyye gibi müfessirleri de mevcut tavra iten aynı anlayış olmalıdır. Rivâyetleri aktarmakla yetinenler tenkide gerek duymazken, dirâyet tefsiri yapanlar ise bu rivâyetlerin ifade ettiği durumu reddetmeye gerek duymamıştır. Bununla birlikte müfessirlerin kâhir ekseriyetinin, esas itibarıyla Suyûtî’nin yaklaşımını doğruladığı görülmektedir. Zira çoğunluk, rivâyetleri toptan reddetmemiş, olayın bir aslının bulunduğu ancak şeytanın yaptığı ilkanın Hz. Peygamber’e (sas) değil müşriklere olduğu şeklindeki yorumu tercih etmiştir.

h) Gördüğümüz kadarıyla son asırlarda yaşamış olan müfessirlerin garânik rivâyetleri konusunda nispeten daha hassas ve temkinli oldukları söylenebilir. Şüphesiz ki bunda devraldıkları birikimin tartışılmaz bir yeri vardır. Şevkânî (v. 1250/1834) ilgili rivâyetlerin hiçbir delil ifade etmediği söyler. Âlûsî (v. 1270/1854) Hac sûresi 52. âyetinde, şeytanın kâfirlerin kalplerine şüphe ve fitne atmasından bahsedildiği görüşündedir. Gördüğümüz kadarıyla müfessirler arasında, konuya en geniş yeri ayıran Âlûsî’dir. Ancak müellif kendi zamanına kadar eser vermiş olan birçok müfessirin görüşlerini, süreç içerisinde yapılan izahları ve itirazları özetlemiştir. Konuyla ilgili kesin ifadeleri bulunmayan Âlûsî’nin genel tavrı, Garânik kıssasının asılsız olduğuna kanaat getirdiği izlenimi vermektedir. Elmalılı’ya (v. 1942) göre de garânikten bahseden cümleler esas itibarıyla şeytanın müşriklere kalplerine yaptığı bir fitne ilkasıdır. İbn Âşur (v. 1973) hadisenin uydurmadan ibaret olduğunu belirtir ve teville gerek görmez. Mevdûdî’yi (v. 1979) aynı çizgide olduğu İbn Âşur’dan ayıran detay, sahîh hadislerde geçen secde olayıyla garânik kıssasını birbirinden ayırmış olmasıdır. Ayrıca Elmalılı’nın meseleyi Kur’ân’ın üslûbu ve söz dizimi açısından da ele almış olması; İbn ‘Âşur’un ve Mevdûdî’nin ise üslup ve söz dizimine bir de nüzûl tarihi bakımından yaptıkları tahlili eklemeleri önemlidir. Bu da bize tefsir müktesebatının ehil ellerde birikim ve zenginlik kazanarak ilerlediğini göstermektedir. Nitekim adı geçen müfessirler kendilerinden önceki bilgi ve yorumları rafine ederek, ayrıca değinilmemiş noktalara da değinerek literatürün zenginleşmesini sağlamışlardır. Öte yandan onların da kendilerinden önceki müktesebâta dayanarak bir nevi seçim yapmış oldukları söylenebilir. Bu bakımdan garânik meselesi özelinde Mâturîdî’nin ve özellikle de Râzî’nin durduğu yer zirve sayılacak kadar önemlidir.

i) Muhammed Hamîdullah (v. 2002) garânikle ilgili cümlelerin hakikaten âyet olduğunu ve daha sonra neshedildiğini savunmuştur. Müellif gerekçe olarak herhangi bir delile dayanmayıp bunların yanlış anlaşılmaya sebebiyet verdiği için daha sonra neshedildiğini söylemektedir. Köken itibarıyla aynı olmasa da buna benzer bir rivâyeti İbn Hacer’in de zikrettiği

görülmektedir. Bu rivâyete göre “الغَرَائِبِ الْعَلَى” ifadesi ayet metnindedir ve kastedilen meleklerdir. Müşrikler bu sözü duydukları zaman onu kendi putlarına teşmil edip, “Putlarımızı yüceltti ve onlardan hoşnut oldu!” dedikleri için nesh edilmiştir. Kanaatimizce her iki görüşün de itibar edilecek bir yanı bulunmamaktadır.

j) İsmail Cerrahoğlu ve Sabri Hizmetli hocalarımızın en önemli yönü, garânikten bahsetmeksizin sadece secde hadisesinden bahseden ve Buhârî gibi muhaddislerin naklettiği rivâyet hakkındaki yorumlarıdır. Cerrahoğlu, üç büyük putun adını âyette duyan müşriklerin, öteden beri tekrar ettikleri garânik cümlelerinin tasdik edildiğini zannetmiş olabileceklerini söyler. Müslümanlar ile birlikte secde etmiş olmalarının sebebi budur. Hizmetli ise, Hz. Peygamber (sas) ve müminler secdeye gittiğinde, uzaktan onları izleyen müşriklerin de âyetlerde putlarının adı anıldığı için sevinerek secde etmiş olabilecekleri ihtimali üzerinde durmuştur. Bu iki yorumun da Râzî çizgisinde olduğu anlaşılmaktadır. Zira sahîh hadislerde geçen olay teslim edilmiş ancak garânikle ilgili kısım reddedilmiştir.

Sonuç

Garânikle ilgili rivâyetleri bir şekilde kabullenmiş olan yorumcular tarafından Hac 22/52. âyette geçen “تَمَنَّى” fiiline “tilâvet/kıraat etti”; “أَمْنِيَّةً” lafzına ise “tilâvet/kıraat” mânası yüklenmiştir. Kanaatimizce bu durum rivâyet-yorum ilişkisi açısından, tefsir bilgisi sayılacak ön kabullerin dilbilgisini geride bıraktığına tipik bir örnektir. Bu sebepledir ki İbn Âşur bu iddianın katiyeti bulunmadığı gibi Arap dilinde buna delil olacak apaçık bir örneğin de bulunmadığını belirtme gereği duymuştur. Aktardıkları rivâyetler ve ortaya koydukları görüşler çerçevesinde, makalede yer verdiğimiz müelliflerin çoğunun garânikle ilgili rivâyetleri doğrudan yahut dolaylı bir şekilde kabul ettiği görülmektedir. Bunların yarıya yakını, Hz. Peygamber’in (sas) şeytanın ilkasıyla mezkûr cümleleri okuması durumunu makul karşılar görünümündeyken; geri kalanlar kıraati şeytanın yaptığını ve bunun müşriklere yapılmış bir ilka olduğunu savunmaktadır. Bunun yanında bazı müellifler bu ilkanın şeytan tarafından müşriklerin kalplerine atılan bir mücadele fitnesi olduğu yahut şeytan tabiatlı bir müşrik tarafından diğer müşrikler arasında fitne yararak yapıldığı görüşündedir. Yine çalışmada yer verdiğimiz isimlerin yaklaşık üçte biri söz konusu rivâyetlerin asılsız olduğu görüşünü benimsemiştir. Bu panoramadan, müfessirlerin rivâyetlere karşı reddetme tavrını değil bütün şartları zorlayarak te’vîl etme tavrını tercih ettikleri sonucu çıkarılabilir.

Diğer taraftan müelliflerin kâhir ekseriyeti konuyu değerlendirirken, gerekli izâhatı Necm sûresinin kıraati esnasında yaşanan hadiseden dolayı Hac sûresi 52. âyetin nâzil olduğunu belirterek yapmıştır. Ancak bazı müellifler Hac 22/52. âyetin Mekke döneminin başlarında nâzil olan Necm sûresiyle zamansal açıdan herhangi bir ilişkisinin olamayacağını savunmuştur. Bu meyanda Hac sûresinin kısmen Mekkî kısmen Medenî olduğu belirtilmiştir ancak hangi âyetin tam olarak ne zaman indiğine dâir kesin bilgiye ulaşmak mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla “Necm sûresi Mekke döneminin ilk

yıllarında inen sûrelerdendi; Hac sûresinin ise bir kısmı Mekke döneminin sonlarında bir kısmı Medîne döneminin başlarında nâzil olmuştur.” şeklinde sunulan delil ilk bakışta isabetli görünse de, söz konusu 52. âyetin daha erken bir zamanda inmediğini ispatlamaya yetmemektedir. Çalışma boyunca görüşlerine yer verdiğimiz müelliflerin yorumları da bu delilin herkesçe makbul ve müsellemeddedildiğini göstermektedir.

Bütün bunların ötesinde, secde olayından bahseden hadisleri garânikle birlikte değerlendirmek gibi bir mecburiyet bulunmamaktadır. Necm sûresinin okunması esnasında orada bulunan müşriklerin, Müslümanlara nispet yaparcasına, sûrede yerilen putlarına secde etmiş olmaları ihtimal dâhilindedir. Ayrıca müşriklerin putlara tapmakla birlikte Allah’ı da inkâr etmedikleri ve secde etme fiiline yabancı olmadıkları bilinmektedir. Kur’ân’ın harikulâde üslubundan etkilenerek secde yapmış olabilecekleri de akla gelmektedir ki Mevdûdî de bu noktayı vurgulamıştır. Neticede garânik olayını reddediyor olmak, secde olayından bahseden hadisleri de reddetmeyi gerektirmemektedir. Bu çerçevede rivâyet-yorum ilişkisi açısından Fahreddîn er-Râzî’nin yaklaşımı oldukça net ve dengeli bir bakış açısı sunmaktadır.

Son olarak Diyanet İslam Ansiklopedisi’nin “Garânik” maddesinde yapılan üçlü tasnifte, bazı isimlerin tasnifinin isabetli olmadığını belirtmeliyiz. Ayrıca tefsir literatürü ve ilgili diğer bazı kaynaklar dikkatle incelendiği zaman, konuyla ilgili, bazen küçük detaylarla farklılaşan birçok kanaatin bulunduğu fark edilmektedir. Tespit edebildiklerimizi şu şekilde sıralayabiliriz: 1) Hz. Peygamber (sas) şeytanın müdahale ve yanıltmasıyla putların şefaathçi olacağını ifade eden cümleleri okumuştur. 2) Garânikten bahseden cümleler Hz. Peygamber (sas) tarafından kıraat edilmeyip, orada bulunanlara şeytan tarafından duyurulmuştur. 3) Hz. Peygamber (sas) bir uyuklama/dalgınlık esnasında şeytanın ilka ettiği garânik cümlelerini kendi duyacağı şekilde okumuş, daha sonra şeytan bunu müşriklere haber vermiştir. 4) İlka şeytan tarafından müşriklerin kalbine yapılmıştır; herhangi bir sesli müdahale söz konusu değildir. Dolayısıyla ne Hz. Peygamber’in (sas) ne de şeytanın telaffuz ettiği bir şey vardır. 5) Garânikle ilgili ifadeler bir müşrik tarafından seslendirilmiş ve diğer müşrikler buna binaen secde etmiştir. Yani ilka eden, insî şeytan sayılacak bir müşrikten başkası değildir. 6) Hz. Peygamber’in (sas) bu sözleri, müşriklere bir kınama ve azarlama olarak söylenmiştir. Nitekim o tarihlerde namazda konuşmanın caiz olduğu belirtilmektedir. 7) Hz. Peygamber (sas) söz konusu cümleleri tekellüm etmeksizin içinden geçirmiştir. 8) Rivâyetlerde yer alan “الْعَرَانِيْقُ الْعَلَى” ifadesi ayet olarak nâzil olmuştur ve bununla kastedilen meleklerdir. Müşrikler bu ifadeyi kendi putlarına teşmil ettikleri için daha sonra nesh edilmiştir. 9) Garânikten bahseden cümleler, putlarla istihzâ eder mahiyette âyetlerdir. Ancak metinde lafzen soru edatı bulunmadığı ve olumlu bir cümle tarzında okunduğu için neshedilmiştir. 10) Garânikle ilgili rivâyetlerin tamamı asılsız ve yutturmadır.

Âlimlerin konuyla ilgili tutumları ve nihâî fikirleri aşağıda iki tablo

şeklinde sunulacaktır. Netice itibariyle konuyla ilgili fikir belirten bütün müelliflerin samimi bir çaba içinde olduğunu teslim etmek gerekmektedir. Hadisenin vuku bulduğunu kabul edenlerce bile, daha sonra yapılan uyarı ve tashih Hz. Peygamber'in (sas) ismet sıfatıyla açıklanmış, Kur'an'ın korunmuş olduğuna delil sayılmış, ayrıca ilâhî bir imtihan ve sınama olabileceği ihtimaline dikkat çekilmiştir. Ne var ki bu konuda asıl gösterilmesi gereken tavır bu değil müdakkikâne bir incelemeyle söz konusu rivâyetleri reddedenlerin tavrıdır. Görünen o ki ilk dönemlerden beri garânikle ilgili rivâyetlere çok da ehemmiyet verilmemiştir; ancak son dönemde özellikle oryantalistlerin bu noktadan yaptıkları yoğun taarruzlar, Mâtürîdî, Ebû Hilâl el-Askerî ve Râzî gibi bilginlerin ne kadar isabetli tahliller yaptıklarını teyit etmektedir. Kuşkusuz ki zaman en büyük müfessirdir...

Tablo-1

(Yorumcuların Garânik'le İlgili Rivâyetler Karşısındaki Tutumu)

	Rivâyetleri nakil ile yetinme	Rivâyetleri naklederek aralarından tercih etme	Rivâyetlere kısaca değinerek tercih belirtme	Rivâyetlere kısaca değinerek kendi görüşünü belirtme	Rivâyetlere kısaca değinerek bir kısmını tenkit etme	Rivâyetlerin zafiyetini ortaya koyarak makul bir tevîl yapmaya çalışma	Rivâyetleri bazı gerekçeler ışığında reddetme	Rivâyetleri birçok gerekçeyle ve kesin bir şekilde reddetme
Mukâtil (v. 150/767)	X							
Taberî (v. 310/922)	X							
İbn Ebî Hâtim (v. 327/939)	X							
Mâtürîdî (v. 333/944)				X	X	X	X	
Cassâs (v. 370/980)			X		X			
Semerkindî (v. 373/973)	X							
'Askerî (v. 395?/1005?)							X	
İbn Ebi Zemenîn (v. 399/1008)	X							
Mâverdî (v. 450/1059)	X							
Beyhakî (v. 458/1066)			X			X		
Beğavî (v. 516/1122)	X							

Zemahşerî (v. 538/1143)			X				
İbn 'Atıyye (v. 542/1147)			X				
İbnü'l-'Arabî (v. 543/1148)			X		X		
İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201)			X		X		
Râzî (v. 606/1209)							X
Kurtubî (v. 671/1273)			X		X		
Beydâvî (v. 685/1286)						X	
Nesefî (v. 710/1310)			X		X		
Ebû Hayyan (v. 745/1345)						X	
İbn Kesîr (v. 774/1373)		X					
İbn Hacer (v. 852/1448)		X					
Suyûtî (v. 911/1505)	X						
Ebû's-Suûd (v. 982/1574)						X	
Bursevî (v. 1127/ 1715)			X		X		
Şevkânî (v. 1250/1834)						X	
Âlûsî (v. 1270/1854)						X	
Elmalılı (v. 1942)						X	
İbn Âşûr (v. 1973)							X
Mevdûdî (v. 1979)							X
Hamîdullah (v. 2002)				X			
İsmail Cerrahoğlu						X	
Sabri Hizmetli						X	

Tablo-2 (Yorumcuların Garânik Olayıyla İlgili Fikirleri)

	Hz. Peygamber "Garânik"le ilgili ifadeleri okumuştur	Kıraati yapan Hz. Peygamber değil şeytandır	Hz. Peygamber okumuş, şeytan bunu müşriklere haber vermiştir.	Şeytan müşriklerin kalbine ilka etmiştir. Sesli bir müdahale yoktur.	Garânikle ilgili ifadeler bir müşrik tarafından seslendirilmiştir.	Hz. Peygamber bu sözleri müşriklere bir kinama ve azarlama olarak söylemiştir.	Hz. Peygamber söz konusu cümleleri tekellim etmeksizin içinden geçirmiştir.	"Garânik" ifadesiyle kastedilen meleklerdi; müşrikler kendi putlarına teşmil ettikleri için nesh edildi.	"Garânik"ten bahseden cümleler, putlarla istihzâ eder mahiyetteki ayetlerdi, daha sonra nesh edildi.	"Garânik"le ilgili rivayetlerin tamamı asılsız ve uydurmadır.
Mukâtil (v. 150/767)	X									Fikir beyan etmemiştir ancak garânik rivayetlerini reddetmediği anlaşılmaktadır
Taberî (v. 310/922)	X									Fikir beyan etmemiştir ancak garânik rivayetlerini reddetmediği anlaşılmaktadır
İbn Ebi Hâtim (v. 327/939)	X									Fikir beyan etmemiştir ancak garânik rivayetlerini reddetmediği anlaşılmaktadır
Mâturîdî (v. 333/944)				X		X				
Cassâs (v. 370/980)		X			X					
Semerkindî (v. 373/973)	X									Fikir beyan etmemiştir ancak garânik rivayetlerini reddetmediği anlaşılmaktadır
'Askerî (v. 395?/1005?)										X
İbn Ebi Zemenin (v. 399/1008)	X									Fikir beyan etmemiştir ancak garânik rivayetlerini reddetmediği anlaşılmaktadır
Mâverîdî (v. 450/1059)	X									Fikir beyan etmemiştir ancak garânik rivayetlerini reddetmediği anlaşılmaktadır
Beyhakî (v. 458/1066)		X								
Beğavî (v. 516/1122)	X									Fikir beyan etmemiştir ancak garânik rivayetlerini reddetmediği anlaşılmaktadır
Zemahşerî (v. 538/1143)	X									
İbn 'Atıyye (v. 542/1147)	X									
İbnü'l-'Arabî (v. 543/1148)		X								
İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201)		X			X					
Râzî (v. 606/1209)										X
Kurtubî (v. 671/1273)		X								

Beydâvî (v. 685/1286)										X
Nesefî (v. 710/1310)		X								
Ebû Hayyan (v. 745/1345)										X
İbn Kesîr (v. 774/1373)		X								
İbn Hacer (v. 852/1448)		X								
Suyûtî (v. 911/1505)	X									Fikir beyan etmemiştir ancak garânik rivâyetlerini reddetmediği anlaşılmaktadır
Ebû's-Suûd (v. 982/1574)										X
Bursevî (v. 1127/1715)		X								
Şevkânî (v. 1250/1834)										X
Âlûsî (v. 1270/1854)				X						X?
Elmalılı (v. 1942)				X						X
İbn Âşûr (v. 1973)										X
Mevdûdî (v. 1979)										x
Hamidullah (v. 2002)								X		
İsmail Cer- rahoğlu										X
Sabri Hizmetli										X

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdillah İbn Muhammed b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, *Müsned*, I-XLV, thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürsid v.dğr., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2001.
- el-Âlûsî, Şihâbuddin Mahmud b. Abdillah el-Hüseynî, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, I-XVI, thk. Ali Abdülbârî 'Atıyye, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- Balbay, Muhammed, *Garânik Kıssası ve Oryantalist Yaklaşımlar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2007.
- el-Begâvî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesûd b. Muhammed b. el-Ferrâ, *Meâlimu't-Tenzil fi tefsîri'l-Kur'ân*, I-V, thk. Abdürrezzak el-Mehdî, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, 1998.
- el-Beydâvî, el-Kâdî Nâsirüddîn Ebî Saîd Abdillah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirazî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl (Tefsîru'l-Beydâvî)*, I-V, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlı, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut, 1997.
- el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn, *Delâilu'n-Nübüvveti ve Ma'rifetu*

- Ahvâli Sâhibi's-Şerîa, I-VII, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1982.
- el-Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. 'Amr b. Abdülhalık b. Hallâd el-Basri, *el-Bahrü'z-Zehhar (Müsnedü'l-Bezzar)*, I-XVIII, Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, Medine, 1988-2009.
- el-Buhârî, Ebû Abdullah İsmail b. İbrahim el-Cu'fi, *Sahihu'l-Buhârî*, I-IX, thk. Muhammed Züheyr b. Nasır en-Nasır, Dâru Tavkî'n-Necât, Beyrut, 2002.
- Bursevî, İsmail Hakkı b. Mustafâ el-İstanbulî el-Hanefî el-Halvetî, *Rûhu'l-Beyân*, I-X, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.
- el-Cassâs, Ahmed b. Ali Ebû Bekir er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I-V, thk. Muhammed Sâdık el-Kamhâvî, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, 1405/1985.
- Cerrahoğlu, İsmail, "Garânik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 1996, c. XIII, ss. 361-366.
- , "Garanik Meselesinin İstismarcıları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1981, c. XXIV, ss. 69-91.
- ed-Dârimî, Ebû Muhammed b. Abdillâh b. Abdirrahman b. Fadl b. Behrâm b. Abdüssamed, *Sünen-ü Dârimî*, I-IV, thk. Hasan Selim Esed ed-Dârânî, Dâru'l-Muğnî, Suudi Arabistan, 2000.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, nşr. Mahmûd Avvâme, Dâru'l-Kible, Cidde/ Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut/ el-Mektebetü'l-Mekkiyye, Mekke, 1998.
- Ebû Hayyân, Muhammed Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân Esîrüddin el-Endelûsî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, I-X, thk. Sıdkı Muhammed Cemil, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1999.
- Ebû Hilâl el-'Askerî, el-Hasan b. Abdullah, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, thk. Muhammed Osman, Mektebetü's-Sekâfetî'd-Dîniyye, Kahire, 2007.
- Ebû's-Suûd el-İmâdî, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitabî'l-Kerîm*, I-IX, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, ts.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili: Türkçe Tefsir*, I-IX, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, 1979.
- Hamîdullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, I-II, trc. Salih Tuğ, İmaj, Ankara, 2003.
- Hizmetli, Sabri, "Garânik Meselesi Üzerine", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 1989, c. III, sayı: 2 ss. 69-82.
- İbnü'l-Arabî, el-Kâdî Ebû Bekir, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I-IV, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003.
- İbn Âşur, Muhammed et-Tâhir et-Tûnusî, *Tefsîrû't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I-XXX, Dâru't-Tûnusîyye, Tunus, 1984.
- İbn 'Atıyye el-Endelûsî, Ebû Muhammed Abdülhak, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, I-V, thk. Abdüsselam Abdüşşafî Muhammed, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddin. *Keşfü'l-Müşkil min Hadîsi's-Sahîhayn*, I-IV, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Dâru'l-Vatan, Riyad, ts.
- , *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, I-IV, thk. Abrürrezzak el-Mehdî, Dâru'l-Kitabî'l-Arabî, Beyrut, 1422/2001.